

ALLEMANNSRETTE OG KONFLIKTER I STRANDSONEN

Kandidatnummer: 610
Veileder: Endre Stavang
Leveringsfrist: 25.04.2007

Til sammen 17717 ord

20.04.2007

Innholdsfortegnelse

<u>1</u>	<u>INNLEDNING</u>	<u>1</u>
1.1	Problemstilling og bakgrunn	1
1.2	Avgrensninger	2
1.3	Rettskildebildet	3
1.4	Litt begrepsavklaring	4
1.5	Videre opplegg	2
<u>2</u>	<u>HVA ER ALLEMANNSRETEN?</u>	<u>5</u>
2.1	Innledning	2
2.2	Allemannsretten - ferdsel til fots	7
2.2.1	Ferdsel til fots på private veier	9
2.3	Krav til ferdselskultur	10
2.3.1	Grunneierens bortvisningsrett	12
2.4	Ferdsel på sjøen	12
2.5	Oppsummering	14
2.6	Andre allemannsretter	12
2.6.1	Innledning	12
2.6.2	Landsetting og fortøyning av båt	12
2.6.3	Bading	16
2.6.4	Rasting og telting	18
2.7	Generelt om utilbørighetsvurderingen	20
2.8	Oppsummering	23
<u>3</u>	<u>INNMARK OG UTMARK</u>	<u>23</u>
3.1	Innledning	23
3.2	Innmarksalternativ 1	22
3.2.1	Innmarksbegrepet "gårdplass"	22
3.2.2	Innmarksbegrepet "hustomt"	22
3.2.2.1	Tomtens størrelse og bebyggelse	26
3.2.2.2	Terrengforhold og vegetasjon	28

3.2.2.3	Betydningen av opparbeidingsgrad	29
3.2.2.4	Bebodd kontra ubebodd eiendom	30
3.2.2.5	Oppsummering	31
3.3	Dyrket mark	31
3.4	Engslått, kulturbeite og skogplantefelt	32
3.5	Innmarksalternativ 2	33
3.6	Innmarksalternativ 3	32
3.7	Innmarksalternativ 4	32
3.8	Noen generelle bemerkninger om skjønnsutøvelsen	37
3.9	Oppsummering	39
4	<u>FRILUFTSLOVEN § 13 - ULOVLIGE STENGSLER I STRANDSONEN</u>	39
4.1	Innledning	39
4.2	Sjikanøse stengsler - litt generell avklaring	39
4.3	"Sjikaneregelen"	40
4.4	Frilufsloven § 13 første ledd - vanskeliggjøre	42
4.5	Å vanskeliggjøre ferdsel ved stengsel	44
4.5.1	Stengsler - Objekter og inngrep på land - Gjerder, hekker og lignende	45
4.5.2	Stengsler - Objekter og inngrep i sjøen - Steinlegging og brygger	46
4.6	Å vanskeliggjøre ferdsel på annen måte	47
4.6.1	Privatisering av strandsonen og frilufsloven § 13 første ledd	48
4.6.2	Tiltak som gjør utmark om til innmark og frilufsloven § 13 første ledd	50
4.7	Interesseavveiningen	52
4.7.1	Grunneierens berettigede interesser	53
4.7.2	Allmennhetens interesser	55
4.8	Forbudsskilt	58
4.8	Kommunens uttalelser om tvilsspørsmål	58
4.9	Oppsummering	59
5	<u>AVSLUTNING</u>	60
6	<u>LITTERATURLISTE</u>	62

1 Innledning

1.1 Problemstilling og bakgrunn

Oppgavens tema er allemannsretten og konflikter som kan oppstå i relasjon til utøvelse av allemannsretten i strandsonen. Allmennheten har en lovfestet rett til å ferdes og utøve andre friluftaktiviteter på annen manns eiendom etter frilufsloven. I strandsoneområder med privat eiendomsrett kan imidlertid slike friluftaktiviteter føre til en interessekonflikt mellom allmennheten og grunneiere. Allmennheten ønsker på den ene siden tilgang til og bruk av attraktive friluftslivsområder mens grunneiere på den annen side ofte ikke ønsker slike aktiviteter på sin private eiendom. Frilufsloven regulerer disse motstridende interessene og oppstiller rettigheter og plikter for begge parter og disse reglene vil bli nærmere beskrevet i oppgaven.

En av begrunnelsene for å velge dette temaet har vært at jeg personlig har oppvokst og bor i en kystkommune med stor tetthet av fritidseiendommer langs strandsonen. Allerede fra da jeg var et lite barn og skulle kjøpe iskrem og godterier ved en lokal sommerkiosk på et campingvognområde i nærheten oppdaget jeg problematikken ved ferdselen over private eiendommer i strandsonen. For å komme fram til den aktuelle sommerkiosken måtte kameraten min og jeg passere forbi flere fritidseiendommer på en opptråkket sti langs med en bukt helt nede i strandkanten. Det var med skrekk og gru vi passerte de ulike eiendommene i frykt for at noen av sommergjestene skulle være i nærheten og komme med tilsnakk til oss mens vi var på vei. Foreldrene våre sa at vi hadde lov til følge stien langs med strandkanten for det var noe som het allemannsretten. Så dersom noen av badegjestene fortalte oss at vår ferdsel var uønsket fordi vi befant oss på privat eiendom, skulle vi vite at vi ferdes helt lovlig og kun svare tilbake at vi benyttet oss av den lovlige allemannsretten på vei til sommerkiosken.

Senere, da kameraten min og jeg ble eldre utvidet ferdselsområdet seg betraktelig, og vi ønsket å oppleve nye naturområder. Flere av de fine plassene langs sjøen var imidlertid ofte inngjerdet, bebygd eller opparbeidet slik at det ikke var mulig å ferdes til fots til de områdene uten å ”forstyrre” beboerne der. De gangene vi benyttet båt til de aktuelle områdene utøvde vi friluftaktiviteter som rasting, bading og overnatting i telt, men vi var alltid usikre på hvor nærme vi hadde lov til å oppholde oss de ulike strandeieendommene.

Jeg har derfor et ønske med oppgaven å finne ut av omfanget av allemannsretten og om hvilke tiltak som kan være ulovlig på eiendommer langs strandsonen iforhold til allemannsretten.

1.2 Avgrensninger

Oppgaven vil i hovedsak omhandle hvilke rettigheter allmennheten har i strandsonen etter frilufsloven og konflikter som kan oppstå under utøvelsen av disse rettighetene mellom grunneiere og allmennheten med tanke på den private eiendomsretten og sjikanøse stengsler.

Det vil ikke bli drøftet problemstillinger som relaterer seg til jordbruk, industri og kommersiell utnyttelse av allemannsrettigheter i større grad enn nødvendig. Oppgaven avgrenses mot særlige rettigheter i inn- og utmark på grunnlag av hevd, servitutter eller tålt bruk. Dette fordi disse rettighetene begunstiger nærmere angitte personer, og dermed faller utenom drøftelsen av allemannsretten etter frilufsloven. Videre avgrenses oppgaven til å kun gjelde konfliktene som kan oppstå mellom grunneier og allmennheten ved utøvelse ferdselsretten til fots, slik at retten til riding, sykling, ferdsel med motorkjøretøyer eller lignende ikke vil bli omtalt. Plan- og bygningslovens bestemmelser om byggeforbud 100-metersbeltet i sjøen er også aktuelle i forhold til konflikter i strandsonen, men oppgaven omhandler i all hovedsak frilufslovens bestemmelser, og plan- og bygningsloven er kun omtalt enkelte steder.

1.3 Rettskildebildet

Oppgavens tema omhandler problemstillinger som reguleres etter lov 28. juni 1957 nr. 16 om friluft (friluftsloven.)

Hoveddelen av oppgaven består av en tolkning av friluftsloven § 1 a om skillet mellom innmark og utmark, friluftsloven §§ 2, 3, 7, 8, 9 om de ulike allemannsrettene og friluftsloven § 13 om sjikanøse stengsler. Friluftsloven er en gammel lov, og det kan oppstå problemstillinger som lovgiver ikke har tenkt på i utgangspunktet. Ved tolkningstvil har det dermed blitt naturlig å trekke fram formålet bak de ulike bestemmelsene beskrevet i lovforarbeidene. Av lovforarbeider til friluftsloven er det innstillingen fra Friluftskomiteen av 1954 (komiteeinntstillingen) og Ot.prp. nr. 2 (1957) som er av størst betydning, særlig iforhold til formålsparagrafen. Lovforarbeidene viste seg å være vanskelig å oppdrive, og en spesiell takk rettes til Arild Sørensen ved Direktoratet for naturforvaltning for utlån av ”innstilling med utkast til Lov om friluftslivet m.v.” trykket i Oslo 1954 av S & Jul Sørensens boktrykkeri.

Det foreligger lite høyesterettspraksis rundt temaet, men i de senere år har det blitt rettet fokus mot problemene fra politisk hold og enkelte kommuner har med staten som hjelpeintervent vunnet fram saker for allmennhetens rettigheter i strandsonen. En viktig dom er Rt. 1998 side 1164 (Furumoadommen) hvor høyesterett uttaler seg om viktige tolkningsspørsmål av friluftsloven. Høyesterettsdommen Rt. 2005 side 989 (Stidommen) samt en helt fersk Høyesterettsdom avsagt i Rt. 2007 side 238 (Holmedommen) er også aktuelle dommer da de understreker betydningen av Furumoadommen og inneholder enkelte andre tolkningsspørsmål av friluftsloven. Lagmannsrettsdommen RG. 1995 s 1184 (Strandsjikanedommen) inneholder også nyttig argumentasjon som er blitt benyttet i forståelsen av reglene i friluftsloven.

Bortsett fra dette, preges rettskildesituasjonen omkring temaet i hovedsak av kilder med begrenset vekt i juridisk sammenheng. Det finnes blant annet rundskriv fra Miljøverdepartementet som gir en samlet informasjon og veiledning om tolking og

anvendelse av friluftslovens regler i praksis, rettet mot de myndigheter som har et ansvar for å ivareta friluftslivsinteressene.¹ Itillegg har

Direktoratet for naturforvaltning utgitt to håndbøker: "Juss i strandsonen" og "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen" som har blitt tilagt større vekt enn de kanskje naturlig burde få da rettskildesituasjonen er begrenset. Håndbøkene er et uttrykk for forvaltningens rettsoppfatning, og synspunktene fra disse håndbøkene er aktuelle da de blir benyttet av de ulike kommunene i forståelsen av gjeldende praksis på området.

Utover dette har Cathrine Brekke skrevet en avhandling som behandler deler av temaet i heftet: "Ferdsel, stengsler og byggeforbud i strandsonen" som har blitt tilagt betydelig vekt i tolkningen av reglene om forbud mot sjikanøse stengsler. Det er også blitt benyttet informasjon fra to tidligere avhandlinger som berører samme tema skrevet ved Det juridiske fakultet ved UIO i oppgaveprosessen.² Disse to avhandlingene inneholder mange drøftelser basert på informasjon fra håndbøkene utgitt av Direktoratet for naturforvaltning, og av hensiktsmessighets-grunner er fortløpende henvisninger vist til studentavhandlingene og ikke håndbøkene i enkelte deler av oppgaven.

1.4 Litt begrepsavklaring

Med strandsonen menes i denne sammenheng alle land- og sjøområder som står i innbyrdes direkte samspill økologisk og/eller bruksmessig. Sonen kan ligge både innenfor og utenfor 100-metersbeltet. Viktige områder for allmenn rekreasjon som ligger i sjøen kommer også inn under strandsonen.³

---

¹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97.

² Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering i strandsonen," UIO 2005 og Martin Brox, "Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen etter friluftsloven og plan- og bygningsloven," UIO 2005.

³ DN-håndbok nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 5.

1.5 Videre opplegg

Oppgaven vil innledningsvis kort beskrive hvordan allemannsrettene har oppstått over tid og deretter beskrive omfanget av disse rettighetene og konflikter som kan oppstå under utøvelsen av de ulike friluftaktivitetene på annenmanns grunn i oppgavens del 2. Videre spiller skillet mellom innmark og utmark en viktig rolle for hvor de ulike allemannsrettene kan utøves, og friluftsløven § 1 a som oppsetter rammen for dette skillet vil bli utførlig drøftet i oppgavens del 3. Endelig vil friluftsløven § 13 om forbud mot sjikanøse stengsler i strandsonen bli drøftet i oppgavens del 4 .

2 Hva er allemannsretten?

2.1 Innledning

Allemannsretten er et sjeldent fellesgode med svært lange historiske røtter, og det finnes hva man kan kalle rester av allemannsretten i mange land i Europa. Det tyder på at den engang i fjern fortid var en vanlig utbredt norm, men det meste er blitt borte i samfunnsutviklingen.⁴ Lenge før begrepet eiendomsrett kom inn i historien som en realitet, har folk beveget seg omkring, høstet av det naturen har gitt, og slått seg ned etter eget forgodtbefinnende i korte perioder. Den praksisen har ført til at rettigheter som faktisk går foran eiendomsretten, tilfaller enhver som ferdes på annen manns eiendom, men med visse begrensninger. Begrensningene kan sammenfattes i ordene respekt og ansvar. Dette er essensen i historien bak allemannsretten. Allemannsretten har altså fått sin store styrke gjennom det at den har vært praktisert i uminnelige tider. Den har fått status som ”hevd” eller ”sedvanerett.” Sedvane er den blitt fordi folks ferdsel i naturen gjennom tidene alltid har fått alminnelig aksept. Denne lange, opparbeidede godkjenningen har kommet fordi

---

⁴ Se CAPLEXs nettsider – Allemannsretten (www.caplex.no)

menneskers oppførsel har fulgt allmenne normer. Kunnskap og respekt for naturen, og da begrepet oppsto, respekt for andres eiendom, har vært grunnlaget.⁵

Det er altså snakk om en rett (eller helst: et knippe av rettigheter,) men retten er av en særlig art ved at den ikke gir den enkelte bruksutøver samme solide posisjon som for eksempel en servitutt-haver. En antydning om dette ligger i den betegnelse som ofte ble brukt tidligere: ”den uskyldige nyttesrett,” dvs. en rett som ikke i nevneverdig grad skulle være til fortrengsel for grunneieren.⁶ Eller sagt med andre ord: ”Alle kan ferdes fritt på arealer som eierne ikke trenger til andre formål, eller når opphold og ferdsel ikke kommer i veien for eierens utnyttelse av arealet.”⁷

Selvsagt ble allemannsretten et gryende juridisk begrep parallelt med at håndheving av eiendomsretten til land kom inn i historien. Mellom allemannsrett og eiendomsrett er det et opplagt motsetningsforhold. Gjennom tidene har samfunnets press på naturen bare blitt sterkere. I økende grad er det blitt nødvendig å gi allemannsretten, som ivaretar så vesentlige deler av vår livskvalitet, vern i lovs form. Med friluftsløven som ble vedtatt i 1957, ble sentrale elementer i allemannsretten tatt inn i en del av Norges lovverk. Loven kom fordi det var blitt viktig og nødvendig å kunne foreta juridiske avveininger mellom ulike behov for bruk av naturen i Norge. På den ene siden finnes ønsket om bruk og bevaring av naturen for opplevelse, rekreasjon, tradisjon og et mangfoldig friluftsliv. På den andre siden kommer samfunnsbehovet for utbygging, kommersiell utnyttelse og andre interesser, både offentlige og private, som betyr færre eller ødelagte naturområder. Loven skal ta hensyn til begge sider.⁸

I den senere tid har det fra politisk hold blitt sett på som viktig at allemannsretten styrkes iforhold til den posisjon den hadde tidligere. Blant annet har den nye formålsparagrafen,

---

⁵ Se CAPLEXs nettsider – Allemannsretten (www.caplex.no)

⁶ Thor Falkanger, *Fast eiendoms rettforhold*, 2. utgave, Oslo 1998 s. 178.

⁷ Ottar Brox, *Vår felles eiendom - Tar vi vare på allemannsretten?* Oslo 2001 s. 10.

⁸ Se CAPLEXs nettsider – Allemannsretten (www.caplex.no)

jfr. § 1, bidratt til å styrke allemannsretten ved å si at friluftsløven gir hjemmel til å "...sikre allmennhetens rett til ferdsel, opphold m.v. i naturen..." Den nye formålsparagrafen rekker dermed videre enn den gamle, da den dekker både ivaretagelse og utøvelse av allemannsretten, men også sikring av arealer for utøvelse av allemannsretten.⁹ Den nye formålsparagrafen ble også gitt en mer offensiv og framtidsrettet ordlyd ved tilføyelse av begrepet "fremmes" i tillegg til "bevares," noe som ble ansett å være itråd med samfunnsutviklingen hvor allmennheten har opplevd en velstandsøkning med større muligheter til å oppleve friluftslivet¹⁰.

Denne utviklingen er unektelig et sprang fra den uskyldige nyttesrett – som var et ledd i bondesamfunnets næringsvirksomhet og i nødvendig kommunikasjon – til en lovfesting av at det vesentlige av vårt landareal skal være rekreasjonsgrunn.¹¹

Reglene for allmennhetens rett til ferdsel, opphold m.v. i naturen vil bli behandlet nedenfor.

2.2 Allemannsretten – ferdsel til fots

Av størst betydning for allemannsretten er retten til å ferdes til fots over annen manns eiendom. Den er viktig i seg selv, og den er en forutsetning for mange av de øvrige elementer i allemannsretten som vil bli drøftet nedenfor. Det er allmenn kjent at det foreligger en fri ferdselsrett i naturen for allmennheten, men det kan ofte oppstå tvil om omfanget av denne retten og hvor grensene for ferdselsretten går på private eiendommer.

Hovedregelen om allmennhetens ferdselsrett fremkommer av friluftsløven § 2 første ledd, som bestemmer at allmennhetens ferdselsrett gjelder først og fremst i utmark. I utmarken kan enhver fritt ferdes til fots, eller på ski dersom forholdene tillater det, året rundt – forutsatt at det skjer hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet jfr. friluftsløven § 2. Lovgiver

---

⁹ Ot.prp. nr. 27 (1995-1996) s 15.

¹⁰ Innst.O. nr. 60 (1995-96) s. 4.

¹¹ Thor Falkanger, "Allemannsrett: Noen perspektiver bakover og fremover," *Lov og rett*, 1999 s. 175.

ønsker, gjennom bruk av betegnelsen ”enhver,” å presisere at utøver kan være hvem som helst uavhengig av for eksempel bosted, nasjonal status og lignende.¹²

Det er også en begrenset rett til ferdsel i innmark etter frilufsloven § 3. Dette er tillatt mens bakken er snølagt eller frossen unntatt tidsrommet 30. april til 14. oktober. Det går frem av forarbeidene at poenget med bestemmelsen er at ferdsel til fots kan foregå i denne perioden fordi jorden ”uten særlig skade kan utsettes for tråkk.”¹³

De samme forarbeidene innskrenker imidlertid denne vinterferdselsretten til ikke å gjelde for ”gårdsplass, eller hustomt, inngjerdet hage eller park og annet for særskilt øyemed inngjerdet område hvor allmennhetens vinterferdsel vil være til utilbørlig fortrengsel for eier eller bruker.”¹⁴ Det kan virke som at lovgiver her har skilt mellom områder som er innmark for å verne selve grunnen, for eksempel jordbruksområder, og områder av privat karakter samt av næringsmessig betydning. Privatliv har man behov for hele året, mens jordbruksområder tåler ferdsel bedre når marken er frosset og snølagt.¹⁵

Ferdselsretten i innmark er den eneste av allemannsrettene som kan utøves i innmark, noe som antakelig skyldes vern om den private eiendomsretten da det kan føles urimelig for en grunneier å måtte tåle allmennhetens aktiviteter utenom ferdsel i den ”private sonen” innmark.

Det kan være vanskelig for personer uten særskilt juridisk innsikt å finne fram til skillet mellom innmark og utmark og dermed hvor de kan ferdes fritt etter allemannsretten. Når man skal anvende frilufslovens bestemmelser om ferdselsrett på et konkret tilfelle, må en nemlig vurdere arealet opp mot innmarksbegrepet slik det beskrives i frilufsloven § 1 a. Loven ramser opp en rekke alternativer som anses som innmark, og dermed blir alt som

---

¹² DN-Håndbok nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 8-10.

¹³ Ot.prp. nr 2 (1957) side 27.

¹⁴ Se nærmere om utilbørighetsvurderingen punkt 2.8.8.

¹⁵ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen..” UIO 2005, side 7.

ikke er definert som innmark kategorisert som utmark. Mer om dette skillet i oppgavens del 3.

Det må imidlertid antas som sikker rett at utøver av allemannsretten må kunne vurdere om et område er innmark eller utmark, samtidig med at de faktisk utøver en allemannsrett. Det skal altså ikke være nødvendig på forhånd eller etterhånd å innhente opplysninger som ikke kan iaktas mens en er på tur.¹⁶ Det stilles ingen krav til at utøver av ferdselsretten kjenner forholdene på stedet, og dermed kan det heller ikke stilles krav til den skjønnsmessige vurderingen om et område er utmark.¹⁷

2.2.1 Ferdsel til fots på private veier

Ved ferdsel i naturen vil man ofte benytte seg av eksisterende opparbeidede veier som i utgangspunktet er anlagt for adkomst til grunneieres eiendommer i nærheten. I enkelte tilfeller er det tillegg satt opp et skilt i starten av slike veier hvor det opplyses om at veien er av privat karakter. Det kan dermed oppstå tvil for friluftsutøvere om retten til fri ferdsel også omfatter bruk av private veier.

Friluftslovens definisjon av begrepene innmark og utmark sier ikke noe om private veier. Så lenge private veier ikke går under definisjonen av innmark, blir slike veier som utgangspunkt likestilt med utmark etter friluftsloven § 2 andre ledd. Bestemmelsen sier at arealer som ikke regnes som innmark anses som utmark (se oppgavens del 3.) Private veier anses dermed som utmark og allmennheten har rett til å ferdes over slike veier jfr. friluftsloven § 2 første ledd.

Det er allikevel viktig å være klar over at selv om ferdsel over private veier er tillatt, vil slik ferdsel ikke være tillatt på private veier over tun eller gårdsplasser, eller gjennom hager

---

¹⁶ DN-Håndbok nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 10.

¹⁷ Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering av strandsonen," UIO 2005, side 8.

eller liknende områder hvor allmenn ferdsel vil være til urimelig ulempe for privatlivets fred.¹⁸

2.3 Krav til ferdselskultur

Ferdselsretten gir altså allmennheten rett til å ferdes fritt i utmark og i enkelte tilfeller også i innmark. En slik ferdselserett kan sies å gå på bekostning av grunneierens private eiendomsrett og ved utstrakt bruk også på bekostning av miljøet. Selv om det er en rett til fri ferdsel i norsk natur, er det ikke en frihet uten grenser.

Friluftslovens ferdselsregler regulerer også forholdet mellom friluftsutøvere og grunneiere. De enkelte bestemmelser i friluftsloven inneholder begrensinger, jfr. for eksempel § 2 der det fremgår at ferdsel til fots er tillatt, når det skjer hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet. Dette forbehold knytter seg bare til den enkeltes oppførsel.¹⁹ Hvor ferdsel i *seg selv* medfører en belastning for grunneier blir det heller et spørsmål om ferdsel er til utilbørlig fortrengsel for grunneier etter § 1 a, slik at området kan bli å anse som innmark eller om eiendommen kan bli sperret etter § 16 hvis området er særlig utsatt for ferdsel.²⁰ Allikevel det kan tenkes at dersom allmennheten faktisk ferdes hensynsfullt og med tilbørlig varsomhet, så vil dette kunne avskjære grunneier fra å påberope at ferdselen er til utilbørlig fortrengsel etter § 1a så reglene må ses i sammenheng.

Det er mest av pedagogiske grunner at forbeholdet om ferdselskultur i friluftsloven § 2 er tatt inn i loven, ettersom det viktigste forbehold er tatt inn i friluftsloven § 11 som oppstiller en generell bestemmelse om ferdselskultur som gjelder for alle typer ferdsel og opphold i naturen.²¹

---

¹⁸ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

¹⁹ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 25.

²⁰ Martin Brox, "Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen," UIO 2005, side 8.

²¹ Ot.prp. nr 2 (1957) side 25.

Friluftsløven § 11 stiller krav om at man ved ferdsel eller opphold på ”annen manns grunn eller sjøen utenfor” skal opptre hensynsfullt og varsomt, slik at det ikke volder skade eller ulempe for grunneier, bruker eller andre (for eksempel andre friluftsfolk, naboer eller særlig rettighetshavere.)²²

Hva som er tilstrekkelig hensynsfull og varsom atferd i forbindelse med friluftsliv, er noe utdypet i § 11 første ledd, annet punktum der det presiseres at man har plikt til ikke å etterlate seg stedet i en tilstand som kan virke skjemmende eller føre til skade eller ulempe for noen. De nærmere konkrete krav til god ferdsel vil for øvrig i stor grad samsvare med sunn fornuft.²³

Hensynet med slike adferdsregler er å forebygge slitasje og skader på naturen og ivereta hensynet til eiere og andre brukere.

Utøvers aktsomhetsplikt retter seg altså ikke bare mot eier og bruker, men også andre som befinner seg på området og miljøet. Støyende fester til langt på natt med bålbrekking eller bruk av engangsgrill på bart fjell, er typiske eksempler på atferd som åpenbart er ulovlig.²⁴

Den generelle bestemmelsen om ferdselskultur i friluftsløven § 11 vil kunne ha betydning som en aktsomhetsnorm etter friluftsløven § 12 om erstatning for skade eller ulempe, og brudd på den kan medføre straffeansvar etter friluftsløven § 39.²⁵

Aktsomhetsbestemmelsen i friluftsløven suppleres også av bestemmelser i andre lover for eksempel lov 13. mars 1981 nr. 6 om forurensning (forurensningsloven) § 28 som setter forbud mot forøpling.²⁶

---

²² DN Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 20.

²³ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 7.1.

²⁴ Se ØKOKRIMs nettsider, ”Friluftsløven – Særlig om ulovlige (sjikanøse) stengsler i utmark,”

²⁵ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen...” UIO 2005, side 8.

²⁶ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 7.1.

2.3.1 Grunneierens bortvisningsrett

Problemet med slike aktsomhetsbestemmelser av den type som er nevnt ovenfor, er at slike bestemmelser er vanskelig å håndheve for offentlige organer.

Grunneier har derfor i en viss utstrekning rett til å håndheve bestemmelsen om ferdselskulturer. Det fremgår av § 11 annet ledd at grunneier eller bruker har rett til å vise bort folk som opptrer hensynsløst eller ved utilbørlig adferd utsetter eiendommen eller berettigede interesser for skade eller ulempe. Med ”bruker” siktes til en person som bruker eiendommen i grunneierens sted, for eksempel en forpakter eller leietaker.²⁷ Imidlertid det er viktig å bemerke at denne bortvisningsretten ikke gir adgang til bruk av fysisk makt.²⁸

2.4 Ferdsel på sjøen

Foran er reglene om ferdsel på landejorda behandlet. I de senere årene med økt velstand blant befolkningen har også sjøen blitt tatt mer i bruk til friluftaktiviteter. Motorisert ferdsel på sjøen kan ha uheldige ringvirkninger som økt støy og forurensning av naturen som til tider kan oppfattes som belastende for grunneiere i strandsonen. Med ”sjøen” siktes det til vannområdene langs kysten.²⁹

Hovedregelen for ferdsel på sjøen reguleres av friluftsløven § 6 første ledd. På sjøen er ferdsel med båt fri for enhver på lik linje med allmennhetens ferdselsrett til fots i utmark. Slik ferdsel er lovlig selv om den ikke tjener noe ”nyttig” formål.” ferdsel i rekreasjonsøyemed er tillatt jfr. RG 1973 s. 277 Eidsivating og Rt. 1977 s. 267.³⁰ Dommene omhandler grunneiere som forsøkte å motsette seg motorferdsel i vassdrag eller på islagte

---

²⁷ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 7.1.

²⁸ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 7.1.

²⁹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 5.1.

³⁰ Thor Falkanger, *Fast eiendoms rettsforhold*, 2. utgave, Oslo 1998, side 180.

elver og vann i kraft av sin eierrådighet og synspunktene må antas å gjelde også for sjøområder.³¹ I denne sammenheng kan det være viktig å påpeke at motorferdselsloven ikke gjelder bruk av motorbåt på sjøen.³²

Ferdsel er tillatt så langt inn som sjøen dekker stranden, også i området mellom marbakken og stranden hvor sjøbunnen er undergitt eiendomsrett.³³ Gjennom rettspraksis er den generelle eiendomsgrense fastlagt slik at strandeierens eiendomsrett strekker seg til marbakken, dvs. der hvor bunnen begynner å falle sterkt og ellers vanligvis ved 2 meters dyp.³⁴

Selv om det foreligger fri ferdselsrett på sjøen etter friluftsløven § 6, kan imidlertid ferdselsretten begrenses i medhold av annen lov jfr. friluftsløven § 19. Den frie ferdselsretten på sjøen kan tenkes å gå på bekostning av andre friluftsinnteresser som for eksempel bading i strandkanten. Denne interessekonflikten er søkt løst med hjemmel i lov 24. juni 1994 nr. 38 om sjøfart (sjøloven) ved at sjøfartdirektoratet har fastsatt forskrift 24. februar 1983 om begrenset fart ved passering av badende og om forbud mot ferdsel m.v. innenfor oppmerkede badeområder.³⁵

Et annet problem med økt trafikk på sjøen er nymotens forholdsvis store båter som kan oppnå høye hastigheter med potensiell fare for sikkerheten til sjøs og som generelt medfører mer støy enn mindre båter som var mer vanlig noen år tilbake. Med hjemmel i lov 8. juni 1984 nr. 51 om havner og farvann m.v. (havneløven) § 16 har imidlertid Fiskeridepartementet fastsatt forskrift 20. desember 1988 om fartsbegrensninger på sjøen. Forskriften gir hjemmel for innføring av lokale fartsbegrensninger på sjøen, noe som er

---

³¹ NOU 1994:12, punkt 25.3.1.

³² Ola Rygg, "Rettigheter i strandsonen," *Lov og rett*, 1990, side 274.

³³ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 5.1.

³⁴ Thor Falkanger, *Fast eiendoms rettsforhold*, 2. utgave, Oslo 1998, side 97.

³⁵ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 5.1.

blitt vanlig praksis i kystkommuner med stor sjøtrafikk for å sikre sikkerheten til allmennheten og verne grunneiere og naturen langs strandsonen for støy.³⁶

Økt bruk av vannscootere som normalt ikke har noen nyttefunksjon, men kun har til formål å gi fart og spenning, har vært et tiltagende problem i strandsonen i nyere tid. Særlig kan støyende vannscootere være til sjenanse ved bruk nær populære badestrender, der de også vil utgjøre en ulykkesrisiko.³⁷ Ved innføringen av nytt kapittel i lov 26. juni 1998 nr. 47 om fritids- og småbåter (småbåtloven) oppstilles et generelt forbud mot vannscootere i § 39 første ledd med unntak av avgrensede områder og i konkurranser jfr. § 39 andre ledd. Det generelle forbudet mot vannscootere er forøvrig omtvistet, og sentrale personer i vannscooter-miljøet i Norge ønsker sammen med Norges motorsportforbund å prøve vannscooter-forbudet for Efta-domstolen.³⁸

Som for de andre ferdselsrettene gjelder den generelle regelen om ferdselskultur i frilufsloven § 11 også for ferdsel på sjøen. Ved utøvelsen av frilufsaktiviteter på sjøen må man opptre hensynsfullt og varsomt for ikke å volde skade eller ulempe for andre. Det må vises hensyn både ovenfor folk som bor eller ferdes i nærheten, og ovenfor næringsinteresser. Fiskegarn og andre fangstredskaper må ikke røres.³⁹

2.5 Oppsummering

Retten til å ferdes over annen manns eiendom er den allemannsretten som er av størst betydning for frilufslivet. Ferdselsretten er viktig i seg selv, og den er en forutsetning for mange av de øvrige elementer i allemannsretten som omtales nedenfor.

Ferdsel til fots åpner for størst bevegelsesfrihet i naturen, men sykling, bruk av motorkjøretøy på veier og bruk av båt på sjøen er også viktige ferdselsrettigheter. Ferdselsretten må utøves samtidig med hva som anses som en god ferdselskultur.

---

³⁶ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 5.1.

³⁷ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 5.1.

³⁸ Se Onlinemagasinet's internettsider – Vannscooter-forbud er ulovlig (www.onlinemagasinet.no)

³⁹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 5.1.

2.6 Andre allemannsretter

2.6.1 Innledning

Alle de andre allemannsrettene som fremgår av frilufsloven er tillatt bare i utmark under visse vilkår. Båtfeste, bading, rasting og telting er det muligheter for etter frilufsloven §§ 7-9, men det stilles krav til allmennheten for å kunne utøve disse allemannsrettene på annenmanns grunn.

2.6.2 Landsetting og fortøyning av båt

I forbindelse med ferdselsretten til sjøs kan det være aktuelt å kombinere denne retten med et opphold på for eksempel en holme eller strand for bading, rasting, solbading og lignende. Det kan da oppstå spørsmål om hvor og hvor lenge man kan sette i land eller fortøye båten med tanke på at det er privat eiendomsrett de fleste steder i strandsonen.

Hovedregelen for landsetting og fortøyning av båt oppstilles i frilufsloven § 7.

Bestemmelsen gir enhver under ferdsel rett til *for kortere tid* (min uthevning) å dra i land båt på strandstrekning i utmark, samt å nytte fortøyningsinnretninger som ringer, bolter og lignende dersom det ikke er til utilbørlig fortrengsel⁴⁰ for eier eller bruker.⁴¹ I lovteksten er det bare nevnt landsetting av båt, men det er også anledning til å ha båten liggende ved stranden fortøyd i en bergnabbe, sten eller lignende⁴². Imidlertid kai eller brygge kan kun benyttes med eierens samtykke jfr. frilufsloven § 7 første ledd annet punktum.

Frilufsloven § 7 og begrepet ”for kortere tid” var gjenstand for diskusjon i Rt. 2007 s. 238 (avsnitt 96) (Holmedommen⁴³.) Grunneieren hevdet i denne saken at allmennhetens adgang

---

⁴⁰ Om utilbørlighetsvurderingen se oppgavens punkt 2.8.6.

⁴¹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 5.3.

⁴² Frilufslovkomiteens innstilling (1954) side 59.

⁴³ Rt. 2007 s. 238.

til å fortøye båt etter friluftsløven § 7 kun ga hjemmel til kortere opphold under ferdsel og ingen adgang til daglangt opphold på en holme i nærheten av fritidseiendommen.

Høyesterett henviste til friluftskomiteens innstilling side 59 og kom til at fortøyning av båt var et utslag av ferdselsretten til sjøs, og at bestemmelsen ikke ville gi hjemmel for opplag av båt på fremmed grunn. Videre kom Høyesterett fram til at denne type allemannsrett er et resultat av kodifisering av etablert sedvanerett, og at: ”Det må anses utvilsomt at fortøyning av båt iforbindelse med badeliv og opphold på land er tillatt like lenge som allmennheten har rett til opphold i medhold av § 9.”⁴⁴

Som det fremgår av drøftingen ovenfor har allmennheten en viss rett til å sette i land eller fortøye båt i utmark etter friluftsløven § 7. Denne retten begrenses imidlertid dersom landsettingen eller fortøyningen av båten er til ”utilbørlig fortrengsel eller ulempe” for eier eller bruker.⁴⁵

2.6.3 Bading

Muligheten til å ta seg et forfriskende bad i sjøen er utvilsomt en viktig del av allemannsretten i Norge. Store deler av skjærgården er imidlertid underlagt privat eiendomsrett, noe som kan medføre konflikter mellom grunneier og allmennheten om hvilke områder man fritt kan benytte til å bade i sjøen.

Friluftsløven § 8 gir allmennheten adgang til å fritt bade i sjøen fra strand i utmark eller fra båt. Loven nevner kun bading fra strand i utmark, men reelle hensyn tilsier at baderetten også omfatter svaberg, holmer og lignende i utmark da disse arealene utgjør en betydelig del av vår skjærgård.⁴⁶

---

⁴⁴ Se punkt 2.8.4 om allmennhetens rett til opphold på land.

⁴⁵ Se punkt 2.8.8 om utilbørlighetsvurderingen.

⁴⁶ DN Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 5.

Som for landsetting og fortøyning av båt er det også gjort den reservasjon at bading ikke kan skje dersom den er til ”utilbørlig fortrengsel eller ulempe” for andre og at badingen må skje i ”rimelig avstand” fra bebodd hus.

Utilbørlighetsvurderingen kan sies å være en skjønnsmessig helhetsvurdering av ulike momenter hvor allmennhetens og grunneierens interesser skal vektlegges for å avgjøre rekkevidden av en bestemt allemannsrett.⁴⁷ I denne forbindelse kan det være viktig å påpeke at grunneieren ikke kan nekte allmennheten å bade i privat utmark når det rent faktisk ikke sjenerer grunneieren. Den enkeltes grunneiers irritasjon synes å føle fordi allmennheten bader på dens grunn er ikke beskyttet av loven.⁴⁸ Men hvis man for eksempel ønsker å drive med nakenbading må man påregne å trekke lengre vekk fra bebodd hus enn ellers for ikke å være til ulempe.⁴⁹

Allmennhetens rett til bading på privat eiendom i utmark etter frilufsloven § 8 ble tatt opp i Holmedommen.⁵⁰ Eieren av en fritidseiendom og noen tilstøtende holmer hevdet at allmenhetens rett til bading på den siden av holmene som var vendt mot hans eiendom var til ”utilbørlig fortrengsel” og ikke i rimelig avstand fra eiendommen og måtte anses som ikke tilatt. Høyesterett kom fram til at allmennheten hadde rett til å benytte holmene til bading etter frilufsloven § 8, og la vekt på at holmene var atskilt fra fastlandet med et sund som på det smaleste var ca. 35 meter bredt og at interessekonflikten ikke var relatert til konkurrerende bruk, men til grunneiers ønske om ikke-bruk.⁵¹

Spørsmålet om allmenhetens rett til å bade på privat grunn var også aktuelt i Furumoadommen.⁵² Saken gjaldt direkte allmennhetens ferdselsrett over en eiendom i

---

⁴⁷ Se punkt 2.8.8 om utilbørlighetsvurderingen.

⁴⁸ Rune B. Hansen, Nye rettsavgjørelser styrker allmennhetens rettigheter i utmark, *Lov og rett*, 2005, s. 566.

⁴⁹ Se ØKOKRIMs internettsider, ”Frilufsloven - Særlig om ulovlige (sjikanøse) stengsler i utmark,”

⁵⁰ Holmedommen, Rt. 2007 s. 238.

⁵¹ Holmedommen, Rt. 2007 s. 238 (punkt 106.)

⁵² Furumoadommen, Rt 1998 s 1164.

strandsonen, men høyesterett uttalte i sakens anledning (obiter dictum) at allmennheten ikke hadde rett til å bade på stranden som var ca. 65 meter fra det bebodde hus. I den saken var imidlertid stranden i aktiv bruk av eier, og stranden lå i umiddelbar tilknytning til opparbeidet have. Det var dermed tale om kokurrerende bruk av samme strand som grenset mot innmarksdelen av eiendommen, og grunneier ble tilkjent vern om den private eiendomsrett og eksklusiv bruk av stranden.⁵³

Allmennheten har etter dette altså en viss adgang til bading i strandsonens utmarksdel. Begrensinger i denne allemannsretten kan sammenfattes med at badingen ikke må være til ”utilbørlig fortrengsel eller ulempe” og at badingen må skje i rimelig avstand fra bebodd hus.⁵⁴

2.6.4 Rasting og telting

Rasting og telting er nært knyttet til selve ferdselsretten. Dersom en benytter seg av ferdselsretten vil det ofte være naturlig å ta opphold i naturen for en matbit, et solbad eller et bad i sjøen som nevnt ovenfor. Med ”opphold” menes at man stopper opp og bruker naturen på en mer omfattende måte enn selve ferdselsretten.⁵⁵ Man raster, bader, soler seg eller tar opphold av ikke ”...helt ubetydelig varighet...”⁵⁶

Dersom en ønsker å ta opphold i strandsonen vil det kunne oppstå konflikter med tanke på den store andel av private eiendommer langs sjøen. Allmennheten har behov for å ta i bruk disse eiendommene for å kunne oppleve et rikt friluftsliv jfr. formålspragrafen til friluftsløven, men grunneiere må også gis vern om den private eiendomsretten.

---

⁵³ Furumoadommen, Rt 1998 s 1164.

⁵⁴ Se punkt 2.8.8 om utilbørlighetsvurderingen.

⁵⁵ DN-Håndbok nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 19.

⁵⁶ Ot.prp. nr 2 (1957) side 30.

Hovedregelen for rasting og telting fremkommer av frilufsloven § 9. I innmark kan man som ved de andre allemannsrettene, med unntak av en begrenset ferdselsrett, ikke oppholde seg uten grunneiers samtykke jfr. frilufsloven § 9 første ledd. I utmark derimot har allmennheten en rett til å oppholde seg og utøve frilufsaktiviteter som rasting og telting jfr. frilufsloven § 9 annet ledd.

Begrensninger i retten til opphold oppstilles imidlertid som ved de andre allemannsrettene ved at oppholdet ikke må være til utilbørlig fortrengsel eller ulempe for grunneier eller andre.⁵⁷ Vurderingen av hvorvidt man er til utilbørlig fortrengsel er som nevnt tidligere en konkret skjønnsmessig helhetsvurdering hvor allmennhetens og grunneierens interesser skal vektlegges. Momenter som avstand fra oppholdsstedet til privat eiendom, hvor ofte oppholdsstedet blir benyttet, terrengforhold og vegetasjon er viktige i avgjørelsen om et opphold skal anses som til utilbørlig fortrengsel eller ulempe iforhold til en grunneier.⁵⁸

I Holmedommen kom Høyesterett til at opphold kombinert med frilufsaktiviteter som bading, soling og rasting på noen holmer adskilt fra fastlandet med et sund i 35 meters avstand fra en fritidseiendom ikke var å anse som til utilbørlig fortrengsel eller ulempe for grunneier. Holmene var i flittig bruk med opptil 5 oppankrede båter mesteparten av dagen på fine sommerdager. Grunneier disponerte imidlertid egen privat strand i innmark så oppholdet på holmene var ikke å anse som til utilbørlig fortrengsel iforhold til grunneiers utnyttelse av holmeområdene. Høyesterett hadde videre forståelse for at den omfattende bruk av holmene kunne oppfattes som forstyrrende og til atskillelig ulempe for grunneieren, men på objektivt grunnlag var ikke denne ulempen å anse som betydelig.⁵⁹

Itillegg til den generelle regelen om at oppholdet ikke må være til utilbørlig fortrengsel eller ulempe for grunneier eller andre, er det fastsatt en konkret bestemmelse om plassering

---

⁵⁷ Se punkt 2.8.8 om utilbørlighetsvurderingen.

⁵⁸ Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering av strandsonen," UIO 2005, side 15.

⁵⁹ Holmedommen, Rt 2007 s. 238 (punkt 108.)

av telt i forhold til bebyggelse i frilufsloven § 9 annet ledd, tredje punktum.⁶⁰ Telt må som hovedregel ikke settes opp så nær bebodd hus eller hytte at det forstyrrer beboerens fred, og avstanden må være minst 150 meter jfr. frilufsloven § 9 annet ledd. Allikevel det er viktig å bemerke at 150 meters grensen er ingen absolutt grense, det må foretas en nærmere skjønnsmessig vurdering i det konkrete tilfellet.⁶¹ Ved telting gjelder itillegg den såkalte 2-døgnsregelen, som er nedfelt frilufsloven § 9 tredje ledd. Her fremgår det at telting eller annet opphold er tillatt i utmark i opptil 2 døgn uten at det er nødvendig å innhente samtykke fra grunneier eller bruker.

2.6.5 Generelt om utilbørighetsvurderingen

Som nevnt ovenfor er allemannsretten begrenset til å gjelde der den ikke er til utilbørlig fortrengsel for grunneier, bruker eller andre. Denne utilbørighetsvurderingen kan begrunnes med ulike hensyn, og ulike momenter må avveies for å avgjøre om utøvelsen av en allemannsrett faktisk er til utilbørlig fortrengsel.

Vilkåret om at utøvelsen av en allemannsrett ikke må være til utilbørlig fortrengsel for grunneier, bruker eller andre er først og fremst aktuell for allemannsretter som opphold, bading, rasting og telting.

Ferdselsretten er kun begrenset i særlige tilfeller der den er til utilbørlig fortrengsel jfr. frilufsloven § 1 a første ledd og § 3 første ledd. Typiske eksempler på ferdsel som vil være til utilbørlig fortrengsel etter frilufsloven § 1 a, er ferdsel på forsvarseiendommer eller ferdsel på områder i umiddelbar tilknytning til drikkevannskilder og lignende.⁶² Slike samfunnsnyttige områder eksisterer kun i begrenset omfang, og fortjener et ekstra vern og allmennhetens ferdselsrett begrenses derfor helt eller delvis.

---

⁶⁰ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 4.2.

⁶¹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 4.2.

⁶² Ot.prp. nr 2 (1957) side 23.

Ferdselsbegrensningene i friluftsløven § 3 første ledd omhandler forbud mot vinterferdsel i innmark på inngjerdede områder dersom ferdselen er til utilbørlig fortrengsel for grunneier eller bruker og regelen må sies å ha et snevert virkeområde. Regelen er nok ment å verne om jordbruksinteresser for eksempel blomsterarter som er spesielt utsatt for tråkk mens de overvintrer under snødekt område.

Mer aktuell er som tidligere nevnt utilbørlighetsvurderingen for de andre allemannsrettene som opphold, bading, rasting og telting.

Hensynet bak disse reglene kan begrunnes med at slike allemannsretter lettere vil kun være til fortrengsel eller ulempe for grunneiers egen bruk av sin eiendom enn hva enn ferdselsrett vil være.⁶³ Man er fortare til sjenanse for grunneier derom man slår seg ned i privat utmark og soler seg og bader, enn dersom man bare ferdes til fots gjennom eiendommen.⁶⁴ Dette er også en naturlig videreføring av reglene som baserte seg på sedvaneretten før vi fikk friluftsløven. Som tidligere nevnt var allemannsretten et gode man hadde for å komme seg fra et sted til et annet, ikke nødvendigvis en rett til å slå seg til ro på annen manns eiendom.

Det må altså foretas en interesseavveining mellom allmennheten og grunneiers interesser for å kunne avgjøre om utøvelsen av en allemannsrett er å anse som utilbørlig fortrengsel eller ulempe. Selve utilbørlighetsvurderingen kan variere fra sak til sak og det må foretas en skjønnsmessig vurdering på den konkrete sak.

I Furumoadommen⁶⁵ og Holmedommen⁶⁶ ble det lagt spesiell vekt på om det forelå konkurrerende bruk mellom allmennheten og grunneier på det omdiskuterte området. Allmennheten ble nektet rett til opphold, rasting og telting på grunneiers eiendom i

---

⁶³ Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering av strandsonen," UIO 2005, side 14.

⁶⁴ Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering av strandsonen," UIO 2005, side 14.

⁶⁵ Furumoadommen, Rt 1998 s. 1164 på side 1171.

⁶⁶ Holmedommen, Rt 2007 s. 238 (punkt 103)

Furumoadommen på bakgrunn av at grunneier selv benyttet eiendommen aktivt til slike formål og det ville dermed bli konkurrerende bruk av samme areal.

I Holmedommen var det ikke tale om konkurrerende bruk av samme areal, men grunneiers ønske om et ikke-bruk for et område som allmennheten benyttet til opphold, rasting og telting.⁶⁷ Høyesterett kom som nevnt tidligere fram til at en slik interessekonflikt på objektivt grunnlag ikke talte for at allmennhetes bruk av området var å anse som utilbørlig fortrengsel eller ulempe for grunneier.

Avstand, terrengforhold og bebyggelse er andre momenter som er viktige i utilbørlighetsvurderingen.⁶⁸ Hva som er rimelig avstand fra grunneier for ikke å være til utilbørlig fortrengsel eller ulempe vil måtte vurderes ut fra de konkrete omstendigheter i det enkelte tilfellet.

I Furumoadommen var avstanden 65 meter fra det bebodde hus. I den saken var imidlertid stranden i aktiv bruk av eier, og stranden lå i umiddelbar tilknytning til opparbeidet have med etablert utespiseplass, flaggstang, båtslipp mv. Allmennhetens opphold på et slikt område ville derfor være til utilbørlig fortrengsel eller ulempe for grunneier.⁶⁹

I Holmedommen var avstanden 35 meter fra det bebodde hus. I den saken var holmene ikke i aktiv bruk av eier, og eiendommen var plassert på et høytliggende punkt som skjermet grunneieren for direkte innsyn. Allmennhetens opphold var derfor ikke å anse som utilbørlig fortrengsel eller ulempe for grunneier.⁷⁰

---

⁶⁷ Holmedommen, Rt. 2007 s. 238 (punkt 106.)

⁶⁸ Holmedommen, Rt. 2007 s. 238 (punkt 100)

⁶⁹ Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1171.

⁷⁰ Holmedommen, Rt. 2007 s. 238 (punkt 103)

Vurderingen av hva som er til utilbørlig fortrengsel eller ulempe vil altså bero på en skjønnsmessig avveining mellom grunneierens interesser og allmennhetens interesser, der sunn fornuft vil spille inn.⁷¹

Utilbørlighetsvurderingen må ses i sammenheng med friluftsløven § 11 om hva som er god ferdselskultur hvor det stilles krav om at man ved ferdsel eller opphold på annen manns grunn eller ved sjøen utenfor skal opptre hensynsfullt og varsomt, slik at det ikke volder skade eller ulempe for grunneier, bruker eller andre.⁷²

2.7 Oppsummering

Andre allemannsretter enn retten til ferdsel er viktig for et omfangsrikt friluftsliv og friluftsløven gir allmennheten adgang til å benytte seg av annen manns grunn til aktiviteter som rasting, bading og soling i privat utmark. Det stilles imidlertid et forbehold om at slike aktiviteter ikke må være til utilbørlig fortrengsel eller ulempe for grunneier eller andre, og man må derfor opptre hensynsfullt og varsomt og forøvrig vise en god ferdselskultur under utøvelsen av slike allemannsretter.

3 Innmark og utmark

3.1 Innledning

Skillet mellom innmark og utmark er viktig i avgjørelsen av hvor de ulike allemannsrettene kan utøves. Det er som nevnt ovenfor i utgangspunktet kun i utmarksområder at allmennheten har en ferdsels og oppholdsrett på annen manns grunn etter friluftsløven.

---

⁷¹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 4.1.

⁷² Chr. L. Jensen og Ivar Hole, "Friluftsløven med kommentarer," 1958, side 51.

Hva som faktisk er innmark eller utmark kan være vanskelig å avgjøre i enkelte tilfeller, men friluftsløven § 1 a gir en definisjon av som er innmark og denne paragraf må derfor tolkes og utfylles med forarbeider og rettspraksis på området. Det er imidlertid viktig å være klar over at friluftsløven § 1 a ikke er en uttømmende liste over hva som er innmark, men kun et hjelpemiddel i den skjønnsmessige vurderingen. Lokale forhold og skikk og bruk i det aktuelle området er også viktige momenter som spiller inn i vurderingen av om et område er innmark eller utmark.⁷³ Det finnes et utall variasjoner av terrengbildet, og hvert tilfelle må vurderes for seg. For å avgjøre hva som skal anses som innmark og utmark må vi altså i tillegg til å tolke loven, se på praksis fra nærområdet for å finne svar på hvor man har mulighet til å ferdes og oppholde seg i strandsonen.⁷⁴

Hva som er innmark er positivt angitt i § 1 a første ledd, og utmark er negativt avgrenset i § 1 a annet ledd slik at alt som ikke er innmark etter § 1 a første ledd er å anse som utmark. Slik friluftsløvens regler om innmark og utmark er utformet i § 1 a kan det være hensiktsmessig å inndelegge innmarksalternativene i 4 ulike kategorier i den videre framstilling:

Alternativ 1: Som innmark eller like med innmark reknes i denne lov gårdsplass, hustomt, dyrket mark, engslått, kulturbeite og skogplantefelt.

Alternativ 2: Samt liknende områder hvor allmennhetens ferdsel vil være til utilbørlig fortrengsel for eier eller bruker.

Alternativ 3: Udyrkede, mindre grunnstykker som ligger i udyrket utmark eller engslått eller er gjerdet inn med slikt område.

Alternativ 4: Det samme gjelder område for industrielt eller annet særlig øyemed hvor allmennhetens ferdsel vil være til utilbørlig fortrengsel for eier, bruker eller andre.

---

⁷³ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

⁷⁴ Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering av strandsonen," UIO 2005, side 9.

Dersom et område er innmark etter et eller flere av alternativene, er området å anse som innmark. Alle alternativene må derfor vurderes før en kan fastslå om et område er utmark hvor allmennheten kan ha ferdsels og oppholdsrett.⁷⁵

3.2 Innmarksalternativ 1

Innmarksalternativ 1 jfr. friluftsloven § 1 a første ledd første punktum: ”Som innmark eller like med innmark regnes i denne lov gårdsplass, hustomt, dyrket mark, engslått, kulturbeite og skogplantefelt,” nevner mange begrep og uttrykk som er gjenstand for tolkning for å forstå regelens nærmere innhold.

3.2.1 Innmarksbegrepet ”gårdsplass”

Uttrykket gårdsplass brukes normalt om arealet foran eller mellom hus, ofte med opparbeidet vei til garasje eller parkeringsplass.⁷⁶ En del av gårdsplassen vil etter dette også falle inn under innmarksbegrepet hustomt som vil bli behandlet nedenfor.

3.2.2 Innmarksbegrepet ”hustomt”

Innmarksbegrepet ”hustomt” er praktisk viktig og i praksis vil de fleste konflikter i strandsonen knytte seg til innmarksalternativ 1 og begrepet ”hustomt.” De fleste av oss vet hva som menes med en hustomt, men det er viktig å være klar over at hustomt slik tomtebegrepet er å forstå etter friluftsloven, ikke nødvendigvis er det samme som hele huseiendommen.⁷⁷

En hustomt er grunn til byggeformål.⁷⁸ Det er imidlertid ingen fast arealgrense for hva som regnes for å være en hustomt i friluftslovens forstand, men Miljøverndepartementet har

---

⁷⁵ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 9.

⁷⁶ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 11.

⁷⁷ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 11.

⁷⁸ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

kommet med uttalelse om at det må antas at det vil være krav på beskyttelse av et begrenset areal rundt hus, til vern om privatlivets fred.⁷⁹

I Furumoadommen uttalte Høyesterett: ”Uttrykket hustomt er ikke noe entydig juridisk begrep, og må derfor etter mitt syn fortolkes i den sammenheng det blir benyttet.”⁸⁰ Det beror altså på en konkret vurdering i det enkelte tilfelle for å finne ut hvor grensen for hustomten/innmarksarealet anses å gå. Etter gjeldende rett vil blant annet tomtestørrelse, bebyggelsens karakter, bruk og beliggenhet, terrengforhold, opparbeiding (hagekarakter,) lokal tradisjon osv. være avgjørende i den skjønnsmessige vurderingen.⁸¹

3.2.2.1 Tomtens størrelse og bebyggelse

I vurderingen av hvor grensen for innmarksbegrepet hustomt anses å gå på en eiendom, vil eiendommens totale areal og bebyggelse gi viktige holdepunkter.⁸²

Rekkevidden av begrepet hustomt var aktuelt i Furumoadommen, hvor grunneier disponerte en ca. 14 dekar stor eiendom i strandonen. Avstanden fra bolighuset på eiendommen til stranden var på 65 meter, og Høyesterett kom fram til at innmarksbegrepet hustomt ikke omfattet hele strekningen på 65 meter fra bolighuset og ned til stranden. Høyesterett uttalte følgende om saken: ”Slik jeg ser det, vil det være i strid med frilufslovens grunntanke å anse en eiendom med et areal på 13 379 kvadratmeter som hustomt i sin helhet. Stilt ovenfor de interesser som ferdselsretten representerer, må uttrykket hustomt begrenses til den mer private sonen rundt bolighuset.”⁸³ Grunneierens strandareal ble dermed ikke å anse som innmark etter innmarkskategorien hustomt med den følge at området var å anse som utmark hvor allmennheten har en ferdselsrett jfr.

---

⁷⁹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

⁸⁰ Furumoadommen, Rt 1998 s. 1164 på side 1171.

⁸¹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1 og Direktoratet for naturforvaltnings nettsider, ”Ferdse i strandsonen – innmarksbegrepet i forbindelse med annekse.”

⁸² Furumoadommen, Rt. 1998 side 1164, Stidommen, Rt. 2005 side 805 og Holmedommen, Rt.2007 side 238.

⁸³ Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1171.

friluftsloven § 2. I Furumoadommen kom altså Høyesterett fram til at innmarksbegrepet hustomt ikke omfatter eiendommens totale areal, men kun den mer private sonen rundt bolighuset.⁸⁴ Dommen la dermed til grunn at grunneiere har krav på beskyttelse av privatlivets fred og at innmarksbegrepet hustomt er ment å verne om nettopp dette men kun i den private sonen rundt bolighuset.

I Stidommen⁸⁵ var også innmarksbegrepet hustomt gjenstand for drøftelse, men i denne saken gjaldt det en fritidseiendom og ikke et bolighus. Bakgrunnen for konflikten var allmennhetens ferdsel på en sti som gikk 6 meter fra et restaurert anneks og 20 meter fra hovedhuset på en fritidseiendom i strandsonen. Rettstilstanden med tanke på innmarksbegrepet hustomt og vern om den private sonen rundt et bolighus var ikke fastsatt til å også gjelde for fritidseiendommer da saken kom til Høyesterett.

Miljøverndepartementet hadde tidligere kommet med en uttalelse om at grensen for hva som er å anse som tomt/innmarksareal gjennomgående blir snevrere rundt hytter enn rundt bolighus før saken kom for retten.⁸⁶ Høyesterett kom fram til at at det ikke var noe grunnlag for noe prinsipielt skille mellom bolighus og fritidseiendommer, men at grunneiere som bygger i strandsonen må finne seg i å få allmennheten tettere inn på seg enn det som gjelder i områder hvor allmennhetens behov for ferdsel er mindre.⁸⁷

Synspunktene har forøvrig fått støtte i den senere avsagte Holmedommen, til også å gjelde for utmarksarealer ved utilbørighetsvurderingen for andre allemannsretter enn ferdselsretten.⁸⁸ Denne uttalelsen medfører altså at eiendommer i strandsonen vil ha et mindre areal på eiendommen til vern om privatlivets fred etter innmarkskategorien hustomt enn eiendommer som ikke ligger i strandsonen. Hensynet bak dette ligger i allmennhetens rett til å nyte et rikt friluftsliv som samsvarer med formålsparagrafen i friluftsloven jfr. friluftsloven § 1.

---

⁸⁴ Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1171.

⁸⁵ Rt. 2005 side 805.

⁸⁶ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

⁸⁷ Stidommen, Rt. 2005 side 805 (punkt 62.)

⁸⁸ Holmedommen, Rt. 2007 side 238 (punkt83.)

I Stidommen ble det videre fastslått at innmarksbegrepet hustomt har begrenset virkeområde for anneks eller liknende bygninger utenom selve hovedhuset på eiendommen,⁸⁹ slik Miljøverndepartementet tidligere hadde uttalt.⁹⁰ Bakgrunnen for dette er nok at innmarksbegrepet hustomt først og fremst er ment å verne om privatlivets fred på den delen av eiendommen hvor grunneieren faktisk oppholder seg og tar ibruk.⁹¹

3.2.2.2 Terrengforhold og vegetasjon

Sondringen mellom innmark og utmark iforhold til innmarksbegrepet hustomt beror som nevnt på en konkret helhetsvurdering av en rekke momenter. Dette tilsier at mer enn tomtens størrelse og bebyggelse har betydning i vurderingen.

Innmarksbegrepet hustomt skal beskytte privatlivets fred, og terrengforhold og vegetasjon på eiendommen kan sikre dette med den følge at hustomtens areal etter friluftsløven reduseres. Dersom eiendommen ligger i kuppert terreng og allmennhetens ferdsel kan foregå uten sjenanse for grunneier, kan grensen mellom innmark og utmark etter hustombegrepet trekkes nærmere bebyggelsen enn hvis tomten ligger i åpent landskap.⁹² Terrengforhold og vegetasjon kan i slike tilfeller selv danne en naturlig grense mellom innmark og utmark for eksempel ved at bebyggelsen på eiendommen ligger i en fordypning i terrenget hvor store fjellknauser eller liknende ligger tett inntil huset og skaper den nødvendige private sone etter hustombegrepet.⁹³

I Stidommen var terrengforholdet av særlig interesse ved vurderingen av innmarksbegrepet hustomt. Stien passerte her en fritidseiendom i en avstand på ca. 20 meter fra hovedhuset

---

⁸⁹ Stidommen, Rt. 2005 side 805 (punkt 66.)

⁹⁰ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

⁹¹ Direktoratet for naturforvaltnings nettsider, "Ferdsl i strandsonen – innmarksbegrepet i forbindelse med anneks," (www.dirnat.no.)

⁹² Stidommen, Rt. 2005 side 805.

⁹³ DN-Håndbok Nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 14-15.

og 6 meter fra en ombygd sjøbod, og grunneier hevdet at dette området var å anse som innmark etter innmarkskategorien hustomt og dermed avgrenset allmenhetens rett til ferdsel.⁹⁴ Høyesterett kom imidlertid til at hyttas og sjøbodens plassering i terrenget, som lå på en bergknaus ca. 4 meter høyere i terrenget enn stien, skjermet for innsyn og den private sonen var dermed tilstrekkelig ivaretatt etter hustomtbegrepet. Allmennheten hadde derfor en ferdselsrett over stien, selv om denne lå forholdsvis nærme bebyggelsen.

På samme måte som at terrengforhold kan skjerme om den private sonen til en eiendom, må det antas at også naturlig vegetasjon i områder kan være av betydning for grensen for innmarksbegrepet hustomt.⁹⁵ Dersom trær eller busker skjermer for innsyn, vil dette kunne medføre at allmennheten kan ferdes nærmere bebyggelsen på en eiendom da den private sonen er sikret og ferdselen vil ligge utenfor innmarksbegrepet hustomt.

3.2.2.3 Betydningen av opparbeidingsgrad (for eksempel opparbeidet hage)

Hvorvidt et område rundt en bebyggelse er opparbeidet skal tillegges vekt ved den skjønnsmessige vurderingen av grensen for innmarksbegrepet hustomt er en vanskelig problemstilling. Det kan tenkes tilfeller hvor grunneieren rydder store områder på eiendommen som i utgangspunktet skjermet for innsyn, eller grunneieren opparbeider plen, hekker, jordvoller og lignende iforbindelse med bebyggelsen.

Rekkevidden av innmarksbegrepet hustomt er som nevnt en helhetsvurdering av en rekke momenter, og opparbeiding av en eiendom må også regnes med i den skjønnsmessige vurderingen.⁹⁶ Det foreligger begrenset rettspraksis rundt problemstillingen, men i Furumoadommen kom Høyesterett til at 65 meter med opparbeidet hage ned til stranden ikke medførte at hele dette området var å anse som innmarksbegrepet hustomt etter

---

⁹⁴ Stidommen, Rt. 2005, side 805.

⁹⁵ DN-Håndbok Nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 15.

⁹⁶ Miljøverndepartementes rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

friluftsløven.⁹⁷ Reelle hensyn, formålsbetraktninger og rettspraksis med uttalelser om at grunneiere som bygger i strandsonen må tåle å få allmennheten nærmere inn på seg enn i områder ellers, taler imidlertid for at opparbeidingsgrad ikke skal veie tungt i vurderingen av hvor innmarksbegrepet hustomt gjelder for en eiendom.⁹⁸

3.2.2.4 Bebodd kontra ubebodd eiendom

Et stort antall eiendommer i strandsonen er fritidseiendommer som er bebodd kun korte perioder av året og da gjerne iforbindelse med hyttesesonger. Det kan i den forbindelse reises spørsmål om det er en utvidet ferdsels eller oppholdsrett for allmennheten dersom en eiendom er ubebodd og behovet for vern om privatlivets fred ikke foreligger i samme grad.

Spørsmålet er ikke løst ved rettspraksis, men det må antas at allmennheten har en utvidet adgang til ferdsel på tomten i den tiden fritidseiendommer er ubebodd.⁹⁹ Som vi har sett av drøftelsen ovenfor er innmarksbegrepet hustomt først og fremst et vern om grunneierens privatliv rundt bebyggelsen på eiendommen, og dersom eiendommen står ubebodd vil dette kunne åpne for at allmennheten kan ferdes og oppholde seg nærmere bebyggelsen så lenge det samsvarer med god skikk og bruk.

Det må imidlertid utøves skjønn på det konkrete tilfellet. En hytte på fjellet satt opp på naturtomt kan allmennheten passere om så helt inntil når hytta er ubebodd, men den utvidede ferdsels og oppholdsretten vil nok bli snevrere for eiendommer med opparbeidet hageareal, bryggeanlegg, utespiseplasser og lignende.¹⁰⁰ Lokale forhold kan også være avgjørende i grensetilfeller for vurderingen om allmennheten kan sies å ha en utvidet

---

⁹⁷ Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1171.

⁹⁸ Martin Brox, "Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen...", UIO 2005, side 17 og Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

⁹⁹ DN-Håndbok Nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 17.

¹⁰⁰ DN-Håndbok Nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 17.

ferdsels eller oppholdsrett på en ubebodd eiendom.¹⁰¹ Eksempelvis kan nevnes at fiske fra land kan være tillatt på en privat eiendom i områder som vanligvis faller inn under innmarksbegrepet hustomt på bakgrunn av lokale forhold, men bare for de deler av året hvor eiendommen er ubebodd.

3.2.2.5 Oppsummering

Utgangspunktet er altså at innmarkskategorien hustomt først og fremst skal beskytte privatlivets fred. Ved den skjønnsmessige vurderingen for å finne ut hvor grensen for begrepet hustomt faktisk går, må man vektlegge momenter som tomtens størrelse og bebyggelse, terrengforhold og vegetasjon, opparbeidelsesgrad av eiendommen og om eiendommen er bebodd eller ikke bebodd. Av rettspraksis følger dessuten en generell regel om at grunneiere som bygger i strandsonen må finne seg i å få allmennheten tettere inn på seg enn det som gjelder i områder hvor allmennhetens behov for ferdsel er mindre.

3.3 Dyrket mark

Innmarksbegrepet dyrket mark kan være gjenstand for tolkningsproblemer dersom ikke begrepet utfylles av rettspraksis, forarbeider og uttalelser fra ulike departementer. Den klassiske problemstillingen er om grunneiers anlegging av gressplen over store områder på eiendommen medfører at arealet er å anse som dyrket mark.¹⁰²

Innmarksbegrepet dyrket mark vil etter en naturlig tolkning av ordlyden assosieres med åker og eng i tilknytning til gårdsbruk, men Miljøverndepartementet har antatt at også annen jord som er oppdyrket, for eksempel hager, beplantning og lignende kan omfattes av ordlyden.¹⁰³

---

¹⁰¹ Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering av strandsonen," UIO 2005, side 8 og Ot.prp. nr. 2 (1957) s. 6.

¹⁰² Se punkt 3.2.2.3 i oppgaven.

¹⁰³ Miljøverndepartementes rundskriv, punkt 3.1.

Spørsmålet var aktuelt i Furumoadommen hvor grunneieren hadde anlagt stor gressplen og ryddet betydelig deler av den naturlige vegetasjonen på eiendommen. Høyesterett uttalte i sakens anledning at grunneierens anlegging av gressplen helt ned til strandkanten ikke var nok til at området kunne rubriseres etter innmarksbegrepet dyrket mark.¹⁰⁴ Videre ble det i Furumoadommen presisert at grunneierens betydelige rydding av vegetasjon på eiendommen ikke kunne likestilles med dyrket mark, da innmarksbegrepet først og fremst ”tar sikte på utnyttelsen av markens produktive evne.”¹⁰⁵

Innmarksbegrepet dyrket mark antas etter dette å reserveres for områder som er opparbeidet med sikte på å utøve jordbruksinteresser. Det kan allikevel tenkes at grunneiere som anlegger jordbæråkere, frukthave, potetåkere og lignende på hobbybasis i tilknytningen til eiendommen kan medføre at området fortjener et ekstra vern og faller inn under innmarksbegrepet dyrket mark slik Miljøverndepartementet har foreslått.¹⁰⁶ En slik oppdyrking kan imidlertid være ulovlig etter friluftsløven § 13 hvis den sperrer for allmenhetens ferdsel.¹⁰⁷

3.4 Engslått, kulturbeite og skogplantefelt

Innmarksbegrepene engslått, kulturbeite og skogplantefelt er typiske begrep iforbindelse med jordbruk og vil ikke bli drøftet utførlig da disse begrepene ikke er særlig aktuelle iforbindelse med konflikter som kan oppstå i strandsonen.

---

¹⁰⁴ Furumoadommen, Rt 1998 s.1164 på side 1171.

¹⁰⁵ Furumoadommen, Rt 1998 s. 1164 på side 1171.

¹⁰⁶ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen,” UIO 2005, side 20 og Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

¹⁰⁷ Se punkt 4.7.1 i oppgaven.

Med engslått siktes det til natureng som er gjenstand for regelmessig bruk i forbindelse med gårdsdrift.¹⁰⁸

Kulturbeite er jord som er gjenstand for jevnlig kultivering får å tjene som beitemark for husdyr.¹⁰⁹

Skogplantefelt er område som er beplantet eller tilsådd med skog. For at et område skal kunne reknes som skogplantefelt, må det ha en noenlunde tett og regelmessig beplantning. Når plantene etter noen år er vokst til (nådd omtrent knehøyde) og blitt mer hardføre overfor ferdsel, kan ikke området lenger anses som skogplantefelt i friluftslovens forstand.¹¹⁰

3.5 Innmarksalternativ 2

Innmarksalternativ 2 jfr. friluftsloven § 1 a første ledd første punktum: ”Samt liknende områder hvor allmennhetens ferdsel vil være til utilbørlig fortrengsel for eier eller bruker,” blir også kalt for sekkebestemmelsen. Sekkebestemmelsen og uttrykkene ”liknende områder” og ”til utilbørlig fortrengsel” kan være utydelige begreper og vil omtales nærmere.

Utgangspunktet for hva som faller inn under sekkebestemmelsen må antas å være at dersom det er tvil om et område er innmark etter innmarksalternativ 1, kan området allikevel bli å anse som innmark etter sekkebestemmelsen.¹¹¹ Friluftsloven § 1 a som definerer hva som er innmark og utmark er som nevnt tidligere ikke en uttømmende liste, og bakgrunnen for sekkebestemmelsen må derfor antas å være et forsøk på å fange opp områder som kan være av samme art som innmarksalternativ 1 men som ikke direkte faller innenfor disse områdene.

---

¹⁰⁸ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

¹⁰⁹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

¹¹⁰ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

¹¹¹ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen...,” UIO 2005, side 21.

I den skjønnsmessige vurderingen av om et område faller inn under sekkebestemmelsen, må det tas hensyn til lokale forhold. Allmennheten og grunneierens interesser må veies mot hverandre når det gjelder spørsmålet om ferdselen vil være til utilbørlig fortrengsel.¹¹²

Det foreligger ingen klare eksempler i forarbeider, rettspraksis eller uttalelser fra departementer om hva som skal anses som liknende områder hvor allmennhetens ferdsel vil være til utilbørlig fortrengsel etter sekkebestemmelsen. Friluftskomiteen uttalte i sin innstilling at det skal atskillig til for at grunneier skal kunne gjøre gjeldende en eksklusiv rådighet på slike områder som kan rubriseres som liknende område.¹¹³

I Furumoadommen ble grunneiers strandområde ikke ansett å falle inn under sekkebestemmelsen, selv om området var særskilt opparbeidet med uteplass, flaggstang og bryggeanlegg. Høyesterett kom kun med vage formuleringer med hensyn til sekkebestemmelsen og sa det må: "...stilles høye krav for at noe med hjemmel i denne bestemmelsen skal kunne rubriseres som innmark..."¹¹⁴ I Stidommen fulgte Høyesterett opp uttalelsene fra Furumoadommen, og kom fram til at området hvor allmennheten ferdes på en sti i nærheten av hytteområdet ikke var å anse som innmarksareal etter sekkebestemmelsen.¹¹⁵

Allmennhetens ferdselsrett er den av allemannsrettene som rekker lengst iforhold til den private eiendomsretten. Ved gjennomføringen av den nye formålsparagrafen til friluftsløven og solid opparbeidet rettspraksis, har det blitt fastslått at grunneiere i strandsonen må tåle å få allmennheten tettere inn på seg i strandsonen. På bakgrunn av

---

¹¹² Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1 og oppgavens punkt 2.8.8 om utilbørlighetsvurderingen.

¹¹³ Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 57.

¹¹⁴ Furumoadommen, Rt 1998 s. 1164 på side 1172.

¹¹⁵ Rune B. Hansen, Nye rettsavgjørelser styrker allmennhetens rettigheter i utmark, *Lov og rett*, 2005, s. 565.

dette reiste førstvoterende i Furumoadommen spørsmålet om sekkebestemmelsen i det hele tatt kommer til anvendelse i relasjon til strandsonen.¹¹⁶

3.6 Innmarksalternativ 3

Innmarksalternativ 3 jfr. friluftsløven § 1 a første ledd annet punktum: ”Udyrkede, mindre grunnstykker som ligger i dyrket mark eller engslått eller er gjerdet inn sammen med slikt område,” er i utgangspunktet ikke en særlig aktuell bestemmelse for eiendommer i strandsonen, da bestemmelsen først og fremst tar sikte på å verne om jorbruksarealer.

Miljøverndepartementet har uttalt at mindre strandstrekninger som ligger til dyrket mark eller engslått vil kunne bli å anse som innmark etter bestemmelsen.¹¹⁷ I Furumoadommen tok Høyesterett stilling til om bestemmelsen kunne få anvendelse på den aktuelle eiendommen, men kom fram til at bestemmelsen ikke kunne få anvendelse på eiendommer med tilliggende strandområder.¹¹⁸

Begrepene dyrket mark og engslått er typiske jorbruksarealer som tar sikte på å utnytte jordens produktive evne, og bestemmelsen er derfor ikke særlig aktuell for eiendommer i strandsonen.¹¹⁹

3.7 Innmarksalternativ 4

Innmarksalternativ 4 jfr. friluftsløven § 1 a første ledd tredje punktum: ”Det samme gjelder område for industrielt eller annet særlig øyemed hvor allmennhetens ferdsel vil være til utilbørlig fortrengsel for eier, bruker eller andre,” kan være aktuell for eiendommer i

---

¹¹⁶ Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1171 og Direktoratet for naturforvaltnings nettsider, ”Kort avstand fra strandområde til oppført brygge og platting hindrer allmenn oppholdsrett,” (www.dirnat.no.)

¹¹⁷ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

¹¹⁸ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen,” UIO 2005, side 26 og Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1171.

¹¹⁹ Se punkt 3.3 og 3.4.

strandsonen. Hva som ligger i begrepene industriell virksomhet og særlig øyemed vil bli forklart nærmere, utilbørighetsvurderingen er omtalt ovenfor i oppgaven.¹²⁰

Hva som anses som område for industrielt bruk er det i forarbeidene nevnt gruveanlegg eller andre industrielle anlegg, forsøksområder i vitenskapelig øyemed og lignende.¹²¹

Hensynet bak begrensningene i allmennhetens ferdselrett er at alminnelig trafikk vil kunne virke sjenerende på slike områder.¹²² Det skal altså mye til for at et område blir å anse som innmark etter det industrielle begrepet i denne bestemmelsen, og eiendommer i strandsonen som benyttes i næringsvirksomhet som for eksempel kurs og konferansesenter må antas å falle utenfor.

I forarbeidene til friluftsloven er det uttalt at område for annet særlig øyemed kan være badeplass, lekeplass og lignende.¹²³ Miljøverndepartementet har utdypet dette til å gjelde for typiske fornøylesparker, dyreparker og liknende anlegg drevet på kommersiell basis.¹²⁴ Slike områder er anlagt nettopp for allmennheten men med næringsmessige formål og ferdselsretten avhenger derfor av avgift for adgang til området jfr. friluftsloven § 14.

Område for annet særlig øyemed kan få anvendelse også på militært område og på område som er sperret til vern om drikkevann.¹²⁵ Militære områder kan være unntatt fra allmenn ferdselsrett, men i praksis har Forsvaret åpnet for ferdsel i mange militære områder eller tilrettelagt ferdsel på egnede stier i nærheten.¹²⁶

---

¹²⁰ Se punkt 2.8.8.

¹²¹ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 24.

¹²² Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 57.

¹²³ Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 57.

¹²⁴ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

¹²⁵ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 24.

¹²⁶ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

I Furumoadommen ble det reist spørsmål om grunneierens tilrettelegging av strandsonen med område for bading, opphold, grilling, lekeplass eller spiseplass kunne omfattes av innmarksalternativ 4 og begrepet annet særlig øyemed hvor allmennhetens ferdsel vil være til utilbørlig fortrengsel.¹²⁷ Høyesterett kom fram til at det ikke var utelukkende at slike områder kunne falle inn under innmarksbegrepet annet særlig øyemed, men henviste til samme vurderingstema som for innmarksalternativ 2 (sekkebestemmelsen) og kom fram til at det skal mye til for at et slikt område faller inn under innmarksalternativet av hensynet til allmennhetens friluftsinnteresser.¹²⁸

3.8 Noen generelle bemerkninger om skjønnsutøvelsen

Når en skal avgjøre om et område faller inn under noen av innmarksalternativene ovenfor, må det benyttes skjønn. Ferdselsretten er den av allemannsrettene som går lengst og det vil derfor være naturlig at man bruker denne som utgangspunkt for skjønn.¹²⁹

Bakgrunnen for at det må utøves skjønn for å finne ut om et område faller inn under noen av innmarksalternativene ligger i at lovens definisjon av innmark ikke er uttømmende men kun er ment å trekke opp hovedlinjene for eiendomsarealer som stemmer med oppfatningen på de fleste steder i landet.¹³⁰ Det finnes et utall variasjoner av terrengbildet, og hvert tilfelle må derfor vurderes for seg. I avgjørelsen om et areal er innmark eller utmark må det derfor foretas en skjønnsmessig vurdering i det enkelte tilfelle, der også lokale forhold kan

---

¹²⁷ Martin Brox, "Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen," UIO 2005, side 27-28 og Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1173.

¹²⁸ Martin Brox, "Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen," UIO 2005, side 27-28, DN-Håndbok Nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 18 og Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1173.

¹²⁹ DN-Håndbok Nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 10.

¹³⁰ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 6.

få betydning.¹³¹ En slik skjønnsmessig vurdering vil dermed kunne avgjøre grensetilfeller på bakgrunn av skikk og bruk og rådende oppfatninger i det aktuelle området.¹³²

Utgangspunktet i norsk rett er full faktisk og eksklusiv rådighet for grunneier over sin eiendom. Allemannsretten kommer inn som et unntak til denne hovedregelen, og derfor vil den skjønnsmessige vurderingen om et område er å anse som innmark eller utmark alltid være en avveining mellom henynet til allmennheten og grunneier.¹³³ Allmennheten har behov for muligheten til ferdsel i naturen, men grunneier har også behov for et vern om privatliv på egen eiendom.¹³⁴ Grensen for innmark og utmark vil dermed møtes på det stedet hvor grunneier og allmennheten har en felles forståelse av egne rettigheter: Grunneierens rett til privatliv og allmennhetens rett til ferdsel.¹³⁵ Loven legger med andre ord til grunn at det til en viss grad foreligger en felles forståelse for når en er til så sterk sjenanse at grunneier ikke behøver å finne seg i det.¹³⁶ Denne felles forståelsen knyttes opp mot hva som anses som en god ferdselskultur hvor man skal opptre hensynsfullt og varsomt jfr. frilufsloven § 11 om ferdselskultur og grunneierens bortvisningsrett. Det er imidlertid viktig å være klar over at grensen mellom innmark og utmark kan endre i pakt med med skiftende samfunnsforhold. Dersom det fra politisk hold satses på å øke muligheten for allmennheten til å nyte et rikt friluftsliv slik tendensen har vært de senere år, kan dette medføre at grunneierens innmarksareal blir mindre og mindre for hvert år og da spesielt i strandsonen.¹³⁷

---

¹³¹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

¹³² Ot.prp. nr. 2 (1957) side 6 og oppgavens punkt 3.2.2.4.

¹³³ DN-Håndbok Nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 10.

¹³⁴ Se punkt 2.8.8 om utilbørighetsvurderingen.

¹³⁵ DN-Håndbok Nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 10.

¹³⁶ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 6.

¹³⁷ Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering av strandsonen," UIO 2005, side 13.

3.9 Oppsummering

Innmarksalternativene deler seg i hovedsak inn i to grupper: De som er satt til å verne om jorbruksinteresser og de som er satt til å verne om privatlivets fred. Dersom et område faller inn under et av innmarksalternativene, er området å anse som innmark med den følge at allemannsrettene begrenses betydelig. For eiendommer i strandsonen er det særlig rekkevidden av innmarksbegrepet ”hustomt” i innmarksalternativ 1 som kan være kjernen til konflikter. De senere års rettspraksis har fastslått at grunneiere med eiendommer i strandsonen må tåle å få allmennheten nærmere inn på seg enn i områder ellers.

4 Friluftsløven § 13 – Ulovlige stengsler i strandsonen

4.1 Innledning

Ovenfor er det blitt gjort rede for rekkevidden av de ulike allemannsrettene, som inneholder rettigheter men også plikter iform av at man må vise en god ferdselskultur for å kunne hevde sin rett. Det er også blitt gjort rede for skillet mellom innmark og utmark og betydningen av dette skillet for hvor de ulike allemannsrettene kan utøves. Grunneieren har en plikt til å respektere allemannsrettene, og nedenfor skal friluftsløven § 13 og reglene om forbud mot ulovlige stengsler i strandsonen beskrives nærmere.

4.2 Sjikanøse stengsler og forbudsskilt – Litt generell avklaring

Friluftsløven § 13 om sjikanøse stengsler og forbudsskilt er en bestemmelse om grunneierens plikt til å respektere allmennhetens ferdselsrett, og ikke legge hindringer i veien for allmennhetens lovlige utøvelse av allemannsretten.¹³⁸

---

¹³⁸ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 21.

Dersom grunneier legger hindringer i veien for allmennhetens lovlige utøvelse av allemannsretten, anses hindringen som sjikanøs og er ulovlig etter friluftsløven § 13 dersom hindringen ikke tjener grunneiers berettigete interesser. Formålet med bestemmelsen er altså å verne ferdselsretten mot hindringer grunneiere kan sette opp, noe som følger av bestemmelsen selv og dens forarbeider.¹³⁹

Det er bare den ferdsel som er tillatt etter friluftsløven som er vernet, det følger av uttrykket "...ferdsel som er tillatt i denne lov..." jfr. friluftsløven § 13 første ledd, og det kan reises spørsmål om bestemmelsen bare gjelder for ferdsel og ikke alle de andre allemannsrettene. Både forarbeidene og formålet bak bestemmelsen taler for at forbudet mot ulovlige stengsler også gjelder for de andre allemannsrettene som hindres, for eksempel landsetting av båt, bading, rasting og telting, samtidig som det er vanskelig å tenke seg hindringer som vanskeliggjør disse rettighetene uten å samtidig vanskeliggjøre ferdselen.¹⁴⁰

Det kan også være viktig å påpeke at forbudet mot ulovlige stengsler kun gjelder for den lovlige ferdsel, noe som medfører at stengsler i innmark i utgangspunktet ikke faller inn under friluftsløven § 13 første ledd.¹⁴¹

4.3 "Sjikaneregelen"

Friluftsløven § 13 blir også kalt for sjikaneregelen. Selve sjikaneregelen har imidlertid aldri hatt noen lovhjemmel, men praktiseres allikevel og supplerer friluftsløven § 13 på bakgrunn av ulovfestet rett.¹⁴²

---

¹³⁹ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 35.

¹⁴⁰ Cathrine Brekke, "Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen," Oslo 2003, side 24 og Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 61.

¹⁴¹ Cathrine Brekke, "Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen," Oslo 2003, side 24.

¹⁴² Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 61, Strandsjikanedommen, RG s. 1184 på side 1188-1189 og Martin Brox, "Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen..," UIO 2005, side 40.

Bakgrunnen for uttrykket er at lovgiverne opprinnelig gikk inn for å lovfeste sjikaneregelen på friluftslovens område i friluftsloven § 13, men valgte tilslutt en annen løsning av bevismessige grunner.¹⁴³

Sjikaneregelen går ut på at en handling er rettstridig dersom dens eneste hensikt er å hindre en annens rettigheter.¹⁴⁴ Ragnar Knoph har skrevet om sjikaneregelen og uttaler at det må sies å være en enighet om at en slik regel gjelder, men at dens presise innhold er ikke helt lett å konstantere. For at et ellers lovlig tiltak i strandsonen skal rammes av sjikaneregelen: "...må skademotivet ha vært det eneste motiv til handlingen, eller i det minste hovedmotivet..."¹⁴⁵

Lovgiverne til friluftsloven gikk først inn for å benytte sjikaneregelen direkte i friluftsloven § 13 og tiltak fra grunneieren som hindret lovlig ferdsel ville være ulovlig dersom:

"...tiltakets eneste hensikt nettopp er å sette en stopper for ferdselsretten..."¹⁴⁶ En slik vektlegging av grunneierens hensikt ville imidlertid være vanskelig å bevise i praksis, så man gikk bort fra lovforslaget i den videre behandling av loven. Forbudet skulle heller praktiseres etter mer objektive kjennetegn hvor en interesseavveining mellom "...grunneierens eller brukerens berettigede interesser og omsynet til almenhetens lovlige ferdsel..."¹⁴⁷ skulle være avgjørende i vurderingen.

Friluftsloven § 13 ble deretter gitt den utformingen bestemmelsen har i dag, men det er viktig å påpeke at det antas at den generelle sjikaneregelen, som tross alt er bakgrunnen for dagens bestemmelse, fremdeles er viktig og supplerer friluftsloven § 13.¹⁴⁸

---

¹⁴³ Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 61.

¹⁴⁴ Cathrine Brekke, "Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen," Oslo 2003, side 26 og Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 61.

¹⁴⁵ Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 61 og Ragnar Knoph, "Hensiktens betydning for grensen mellom rett og urett," Kristiania 1921, side 209.

¹⁴⁶ Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 61.

¹⁴⁷ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 34-35.

¹⁴⁸ Cathrine Brekke, "Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen," Oslo 2003, side 27.

Sjikaneregelen rekker vidt og rammer ”enhver handling” som vanskeliggjør den lovlige ferdsel, mens friluftsløven § 13 retter seg mot grunneiere som: ”...ved stengsel eller på annen måte vanskeliggjør den ferdsel som er tillatt...” Sjikaneregelen kan her sies å ramme videre enn friluftsløven, og formålet med friluftsløven § 13 var nettopp å styrke og understreke sjikaneregelen på friluftsløvens område.¹⁴⁹

Et eksempel for anvendelse av sjikaneregelen som ikke rammes direkte av friluftsløven § 13 kan være at grunneier legger ut rått fisk i strandkanten, og lukten gjør det ubehagelig å ferdes der. Siden det faktisk er mulig å ferdes langs stranden, vil det være tvilsomt om lukten er tilstrekkelig til å si at ferdselen er vanskeliggjort. Dersom grunneierens eneste hensikt med å legge ut fisken er å hindre allmennheten å ferdes der, vil handlingen kunne rammes av den generelle ulovfestede sjikaneregelen.¹⁵⁰ Sjikaneregelen må dermed antas å gjelde ved siden av og supplere friluftsløven § 13 i de tilfeller hvor det er tvilsomt om handlingene rammes direkte av bestemmelsen.

4.4 Friluftsløven § 13 første ledd - vanskeliggjøre

Friluftsløven § 13 første ledd lyder: ”Eier eller bruker av grunn må ikke ved stengsel eller på annen måte *vanskeliggjøre* den ferdsel som er tillatt i denne lov, med mindre det tjener hans berettigede interesser og ikke er til utilbørlig fortrengsel for almenhetens ferdsel.” (min uthevning) Grunnvilkåret for at stengsler eller noe annet skal omfattes av bestemmelsen blir dermed at innretningene vanskeliggjør ferdselen.

Hva som ligger i uttrykket ”vanskeliggjøre” er utdypet noe nærmere i forarbeidene til friluftsløven, hvor det står at en ikke skal legge ”hindringer” i veien for ferdselen.¹⁵¹ Lovens bruk av ordet ”vanskeliggjøre” gjør at vi kan si at det bør kreves en viss grad av

---

¹⁴⁹ Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 61.

¹⁵⁰ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 27.

¹⁵¹ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 35.

innsats for å passere den fysiske hindringen, men at det ikke er nødvendig at passering er umulig for at den er i strid med friluftsløven § 13 første ledd.¹⁵²

Ved vurderingen av hva som er vanskelig, og hva som er umulig, må det legges en middelaldrende og alminnelig frisk person rørlighet til grunn. Dette fordi friluftsløven er utformet slik at man skal legge rimelig vekt både på de sterke og svakes interesser, og dermed bør gjennomsnittsmannens ferdselsmuligheter legges til grunn.¹⁵³

Et særskilt spørsmål er om forbudet mot vanskeliggjøring av ferdsel bare retter seg mot aktive handlinger fra grunneieren eller om passivitet også kan rammes.¹⁵⁴ Uttrykket ”vanskeliggjøre” henviser til ”eier eller bruker” og en naturlig språkforståelse tilsier at det ligger et krav om en aktiv handling for å bli rammet av bestemmelsen.¹⁵⁵ Å la passivitet bli rammet av friluftsløven § 13 første ledd stemmer heller ikke overens med forarbeidene til bestemmelsen, hvor det blant annet står: ”...grunneieren må ikke *legge* hindringer i vegen for den ferdsel loven tillater...”¹⁵⁶ Denne uttalelsen taler dermed for at forarbeidene, som ordlyden, forutsetter at grunneieren må gjøre noe aktivt for å kunne rammes av friluftsløven § 13 første ledd.

Et praktisk eksempel kan nevnes: Grunneiere kan ikke pålegges å gjøre noe for at det ikke oppstår en hindring, for eksempel vedlikeholdsarbeid av en sti, da bestemmelsen bare er rettet mot aktiv handlinger fra grunneierens side og ikke passive handlinger.¹⁵⁷

---

¹⁵² Kathrine Tjensvoll, ”Rettstridig privatisering av strandsonen,” UIO 2005, side 22.

¹⁵³ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 28-29.

¹⁵⁴ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 28.

¹⁵⁵ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen,” UIO 2005, side 30.

¹⁵⁶ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 29 og Ot.prp nr. 2 (1957) side 35.

¹⁵⁷ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen,” UIO 2005, side 30.

På den annen side det er viktig å bemerke at selv om passivitet i utgangspunktet ikke rammes av bestemmelsen, kan grunneiere som overtar eiendommer hvor det står innretninger som er i strid med bestemmelsen, kunne bli pålagt å fjerne innretningene.¹⁵⁸

Vanskeliggjøringen av den lovlige ferdselen kan etter friluftsløven § 13 første ledd skje ved ”stengsel” eller ”på annen måte.”¹⁵⁹ Hvor vanskeliggjort ferdselen må være for å bli rammet av bestemmelsen avhenger av de andre villkårene i bestemmelsen, blant annet hvilken type hindring det er tatt i bruk og en interesseavveining mellom grunneiers råderett over eiendommen og allmennhets behov for friluftsliv.¹⁶⁰

4.5 Å vanskeliggjøre ferdsel ved stengsel

En hovedgruppe av ferdselshindrende tiltak er innretninger som fysisk hindrer allmennhetens tilgang til utmarken. Det kan være alt fra steiner, gjerder, hekk og mur til båt trukket opp på land som utgjør en hindring.¹⁶¹ Det som er felles for dem alle er at de vanskeliggjør eller umuliggjør allmennhetens passering.

Ut fra en naturlig språkforståelse av uttrykket ”stengsel” er det en forutsetning at tiltaket fysisk sperrer eller hindrer noe. Et stengsel vil derfor i seg selv vanskeliggjøre ferdselen. Villkåret om at stengselet skal vanskeliggjøre ferdselen vil av den grunn ofte være overflødig.¹⁶²

---

¹⁵⁸ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 30.

¹⁵⁹ Se punkt 4.5 og 4.6.

¹⁶⁰ Se punkt 4.7.

¹⁶¹ Kathrine Tjensvoll, ”Rettstridig privatisering av strandsonen,” UIO 2005, side 22.

¹⁶² Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 30.

4.5.1 Stengsler – objekter og inngrep på land – Gjerder, hekker og lignende

Det er vanlig å anse et gjerde som et stengsel og i forarbeidene blir gjerder brukt som det typiske eksempelet på stengsel etter frilufsloven § 13 første ledd.¹⁶³

Felles for alle gjerder er at hensikten med dem er å hindre at dyr eller mennesker enten kommer inn eller ut av et bestemt område. Gjerder er derfor i mange tilfeller nødvendig ikke minst iforhold til forsvarlig dyrehold og har således en viktig samfunnsfunksjon.¹⁶⁴ Gjerder som hindrer allmennheten i å bruke utmark i tråd med frilufsloven har imidlertid ikke et slikt aktverdig og samfunnsnyttig formål, og vil ut fra en konkret vurdering kunne være ulovlig.¹⁶⁵

Det er normalt tillatt å gjerde inn et begrenset område omkring bebyggelsen på en eiendom (innmarksdelen av et tomteareal,) og i Furumoadommen var nettopp problemstillingen lovligheten av et oppsatt gjerde. Grunneieren hadde i denne saken opparbeidet et stort areal på sin eiendom og lagt plen helt ned til strandkanten. Mot sør grenset eiendommen mot en campingplass og på nordsiden var en fritidseiendom, og det var oppsatt gjerder på begge sider som strekte seg helt ned til sjøen over en strand. Dette medførte at hvis man skulle ferdes langs vannkanten måtte man enten forsere gjerdene eller komme seg forbi mellom gjerdene og vannet. Høyesterett kom som nevnt tidligere at hele den 14 dekar store eiendommen ikke var å anse som innmark, og strandområdene spesielt var å anse som utmark hvor det forlåg en ferdselsrett for allmennheten etter frilufsloven § 2 første ledd.¹⁶⁶ Gjerdene som var oppsatt i utmarksdelen ned til strandkanten vanskeliggjorde den lovlige ferdsel og måtte derfor fjernes da de var å anse som utilbørlig fortrengsel for allmennhetens ferdselsrett sett iforhold til grunneiers interesser i å ha gjerdene stående.¹⁶⁷

---

¹⁶³ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 35.

¹⁶⁴ DN-Håndbok Nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 23.

¹⁶⁵ DN-Håndbok Nr. 14, "Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen," Trondheim 2000, side 23.

¹⁶⁶ Cathrine Brekke, "Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen," Oslo 2003, side 30 og Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1174.

¹⁶⁷ Se punkt 4.7 om interessavveiningen.

Et annet eksempel på tiltak som kan rammes av forbudet mot stengsel er hekker som har samme funksjon som gjerder og kan plantes som fysisk stengsel.¹⁶⁸ Hekker blir ofte plantet mot det grunneier mener er utmark og på en slik måte tilkjennegir eier hvilke deler av eiendommen som er privat og således unndratt allmennhetens ferdsel.¹⁶⁹

Henlegging av vrak, større enkeltgjenstander, kaste avfall på sti m.v. er en type ”oppbevaring” som etter en konkret vurdering kan være i strid med friluftsløven § 13 første ledd dersom gjenstandene henlegges slik at den lovlig ferdsel hindres.¹⁷⁰

Miljøverndepartementet har nevnt farlig hund i bånd, flaggstenger og grillsted i strandsonen som eksempler på stengsler som kan rammes av forbudet.¹⁷¹ Et blomsterbed eller en bringebærbusk som anlegges over en tidligere sti eller naturlig ferdselsåre kan også være et stengsel.¹⁷² Så lenge tiltaket fysisk vanskeliggjør ferdsel er det bare grunneiers fantasi som setter grenser.¹⁷³

4.5.2 Stengsler – objekter og inngrep i sjøen – Steinlegging og brygger

I henhold til friluftsløven § 7 er det for kortere tid tillatt å dra båt i land i utmark.¹⁷⁴

Utlegging av stein for å hindre allmennheten fra å stige i land på steder som er utmark, vil derfor kunne være i strid med friluftsløven § 13 første ledd. Dette gjelder selv om eiendomsgrensen til grunnen går ut til marebakken.

I forkant av Holmedommen hadde grunneieren utplassert en rekke større stener langs en holme for å vanskeliggjøre ilandsetting og fortøying av båt til holmene.¹⁷⁵ Sandefjord

---

¹⁶⁸ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 25.

¹⁶⁹ Se punkt 4.6.1.

¹⁷⁰ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 25.

¹⁷¹ Miljøverndepartementes rundskriv T-6/97, punkt 7.3.

¹⁷² Kathrine Tjensvoll, ”Rettstridig privatisering av strandsonen,” UIO 2005, side 23.

¹⁷³ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen..,” UIO 2005, side 31.

¹⁷⁴ Se punkt 2.8.2

kommune ga pålegg om at disse stenene måtte fjernes da de var i strid med friluftsløven § 13 første ledd, og grunneieren fjernet steinene etter at vedtaket ble opprettholdt av fylkesmannen i Vestfold.

En brygge vil i utgangspunktet ikke kunne være et sjikanøst stengsel etter friluftsløven § 13 første ledd. En grunneieres interesse i å ha en brygge til sin eiendom vil i de aller fleste tilfeller anses som berettiget, og rammes ikke av forbudet selv om det bryggen kan anses som et stengsel som vanskeliggjør ferdselen etter friluftsløven § 13 første ledd.¹⁷⁶ En brygge kan imidlertid være ulovlig bygd i henhold til lov 14. juni 1985 nr. 77 om plan og bygnings (pbl.) og kan fjernes på det grunnlaget.¹⁷⁷

I Holmedommen var det i forkant av selve rettsaken også blitt lagt ut badebøyer i et sund mellom grunneierens fritidseiendom og noen holmer for å vanskeliggjøre ferdselen og adkomsten til noen holmer.¹⁷⁸ Disse bøyene ble fjernet etter pålegg fra Sandefjord kommune da bøyene var i strid med friluftsløven § 13 første ledd om forbud mot sjikanøse stengsler.

4.6 Å vanskeliggjøre ferdsel på annen måte

Friluftsløven § 13 rammer også grunneiere som ”på annen måte” hindrer den lovlige ferdsel med innretninger eller tiltak som ikke fysisk vanskeliggjør ferdsel.

Uttrykket ”på annen måte” må sees som et selvstendig alternativ, og ikke slik at det kreves et tiltak som har sammenheng med et ”stengsel” for at bestemmelsen kommer til anvendelse.¹⁷⁹ Det faktum at alternativet ”på annen måte” skal tolkes uavhengig av

---

¹⁷⁵ Holmedommen, Rt. 2007 s. 238 (punkt 12.)

¹⁷⁶ Se punkt 4.7 om interessavveiningen.

¹⁷⁷ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 27.

¹⁷⁸ Holmedommen, Rt 2007 s. 238 (punkt 12.)

¹⁷⁹ Kathrine Tjensvoll, ”Rettstridig privatisering av strandsonen,” UIO 2005, side 23.

”stengsel” gjør at friluftsløven § 13 første ledd får et veldig vidt anvendelsesområde, noe som kan gå på bekostning av grunneierens forutberegnelighet.¹⁸⁰

Grunneieren må imidlertid ha en viss mulighet til å få klarhet i hvilke tiltak eller innretninger på egen eiendom som faktisk rammes av forbudet, og dette hensyn må antas å være tilstrekkelig ivaretatt gjennom interesseavveiningen som skal foretas i den andre delen av friluftsløven § 13 første ledd.¹⁸¹ Der grunneieren har en berettiget interesse i tiltaket, vil det bare rammes av forbudet hvis tiltaket er til utilbørlig fortrenghet for allmennhetens ferdsel.¹⁸²

Eksempel fra rettspraksis på tiltak som har blitt rammet av friluftsløven § 13 første ledd og begrepet ”på annen måte,” er Strandsjikandommen.¹⁸³ I denne dommen hadde grunneieren fjernet noen større steiner i vannkanten slik at det ikke lenger var mulig å ferdes tørrskodd ut til en badeholme. Dette tiltaket ble omfattet av ordlyden i friluftsløven § 13 første ledd om vanskeliggjøring ”på annen måte,” uten at det var tale om utplassering av stengsel og grunneieren ble pålagt å gjenopprette steinene i vannkanten slik at allmennheten igjen kunne ferdes tørrskodd ut til holmen.¹⁸⁴

4.6.1 Privatisering av strandsonen og friluftsløven § 13 første ledd

Spørsmålet om grunneierens privatisering av strandsonen kan rammes av forbudet mot sjikanøse stengsler i friluftsløven § 13 første ledd er en omdiskutert problemstilling som det særlig har blitt rettet fokus mot i de senere årene.

---

¹⁸⁰ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 35.

¹⁸¹ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 35.

¹⁸² Se punkt 4.7 om interessavveiningen.

¹⁸³ Strandsjikandommen, Rg. 1995 side 1184.

¹⁸⁴ Rg. 1995 s. 1184 på side 1188-1189.

Allemannsretten bygger på at friluftsutøvere har en slags ”intuitiv følelse” av hvor det er tilrådelig å ferdes. Følelsen forteller dem når en trer over grensen for den ”private sone,” og dette kan utnyttes av grunneiere ved at de på utmarksområder forsøker å forsterke inntrykket av at området er innmark ved å plassere ut innretninger og gjenstander som nettopp har dette formål.¹⁸⁵ Eksempler på slike innretninger kan være flaggstang, stupebrett, utepeis, badeplass, hagemøbler, badmintonbaner og levegger.¹⁸⁶ Slike innretninger kan sammen med tiltak som opparbeidelse av eiendommen med beplantning og lignende samlet gi et område en privat karakter noe som medfører at allmennheten kviser seg for å ferdes der.¹⁸⁷ Området vil fremdeles være utmark etter friluftslovens begreper, innretningene og tiltakene sperrer ikke den lovlige ferdsel fysisk, men området kan ha fått en så privat karakter at allmennheten føler ubehag ved å utnytte sin allemannsrett og det kan sies å ha oppstått et psykisk stengsel på området.¹⁸⁸

Forarbeidene til friluftsloven nevner ikke privatisering av strandsonen iforbindelse med hindringer og vanskeliggjøring av ferdsel og friluftsloven § 13 første ledd med unntak av uttalelser om den ulovfestede sjikaneregelen. Det er først i de senere årene man har diskutert denne type stengsler, og det skyldes først og fremst økt fokusering på allmennhetens ferdsel i strandsonen.¹⁸⁹ Direktoratet for naturforvaltning har imidlertid antatt uttrykket ”på annen måte” kan gi hjemmel for å kunne vurdere den samlede privatiserende effekten av flere objekter som sjikanøse stengsler etter friluftsloven § 13 første ledd.¹⁹⁰

Formålsbetraktninger kan også tale for at slik privatisering av strandsonen skal rammes av bestemmelsen om forbud mot sjikanøse stengsler så lenge tiltakene og innretningene

---

¹⁸⁵ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 28.

¹⁸⁶ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen...,” UIO 2005, side 31-32.

¹⁸⁷ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 37.

¹⁸⁸ Kathrine Tjensvoll, ”Rettstridig privatisering av strandsonen,” UIO 2005, side 23-24.

¹⁸⁹ Kathrine Tjensvoll, ”Rettstridig privatisering av strandsonen,” UIO 2005, side 25.

¹⁹⁰ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 28.

medfører at folk føler seg stengt ute fra et område man har rett til å ferdes.¹⁹¹ Friluftsløven § 1 taler jo nettopp om å sikre allmennhetens rett til ferdsel og opphold i naturen, og dersom slike psykiske hindringer står i veien for folks rettigheter etter loven, bør det kunne anses som ulovlig etter friluftsløven § 13 første ledd.¹⁹²

Privatisering av strandsonen og psykiske stengsler kan altså etter en konkret vurdering rammes av forbudet mot sjikanøse stengsler i friluftsløven § 13 første ledd, men man må først foreta en interesseavveiningen for å kunne avgjøre om tiltakene/innretningene rammes av forbudet.¹⁹³

Dersom grunneierens eneste formål med tiltakene eller innretningene er å sperre allmennheten ute fra den lovlige ferdsel over eiendommen, vil slike handlinger klart rammes av den ulovfestede generelle sjikaneregelen.¹⁹⁴

4.6.2 Tiltak som gjør utmark om til innmark og friluftsløven § 13 første ledd

Det at et areal går over fra å være utmark til å bli innmark har store betydninger for allmennhetens rettigheter etter friluftsløven, i og med at det nesten utelukkende er i utmark man kan ferdes og oppholde seg på annen manns grunn.¹⁹⁵ Spørsmålet blir dermed om slik omgjøring kan rammes av friluftsløven § 13 første ledd.

Utgangspunktet må her være at grunneier kan foreta endringer på sin eiendom uten å måtte ta hensyn til allmennhetens ferdselsrett, og i Furumoadommen ble det fastslått at skillet mellom innmark og utmark kan forandre seg på grunn av faktiske endringer.¹⁹⁶ De vanligste måtene å endre et område fra utmark til innmark, vil være oppføring av nye

---

¹⁹¹ Cathrine Brekke, "Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen," Oslo 2003, side 38.

¹⁹² Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering av strandsonen," UIO 2005, side 25.

¹⁹³ Se punkt 4.7 om interesseavveiningen.

¹⁹⁴ Se punkt 4.3.

¹⁹⁵ Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering av strandsonen," UIO 2005, side 26.

¹⁹⁶ Furumoadommen, Rt 1998 s. 1164 på side 1173.

bygninger og ulike former for oppdyrking av eiendommens areal. Oppføring av nye bygninger fører til at området rundt faller inn under innmarksalternativ 1 og begrepene ”gårdsplass” eller ”hustomt” i friluftsløven § 1 a første ledd med den følge at allmennhetens ferdselsrett begrenses betraktelig. Når bygninger oppføres på områder som fra før er innmark, vil det ofte medføre en utvidelse av den private sonen som anses som innmark.¹⁹⁷ Oppdyrking, annen beplantning og en del plener kan falle inn under innmarksalternativ 2 sekkebestemmelsen og begrepet ”dyrket mark” i friluftsløven § 1 a første ledd som igjen reduserer allmennhetens ferdselsrett.¹⁹⁸ Det må imidlertid påpekes at denne type omgjøring av utmark er meget begrenset for strandsonen, da faren for misbruk av bestemmelsen er stor.¹⁹⁹

I forarbeidene til bestemmelsen understrekes det at oppdyrking av arealer i hvert fall vil rammes av friluftsløven § 13 første ledd dersom grunneierens eneste hensikt er å hindre ferdselen.²⁰⁰ Miljøverndepartementet har fulgt opp dette synet og har uttalt at oppdyrking vil kunne rammes friluftsløven § 13 første ledd, men bare der oppdyrkingen ”kun har til formål å hindre ferdsel.”²⁰¹ De senere års rettspraksis har imidlertid lagt spesielt vekt på grunneiere i strandsonen må tåle å få allmennheten tettere inn på seg enn i områder ellers, så det er mulig at oppdyrking av utmark i strandsonen ikke ville forandre på grensen for innmark og utmark.²⁰² Det samme må antas å gjelde for bygninger der grunneier fører opp en bygning midt i et område som allmennheten benytter til ferdsel.

Tiltak som gjør utmark om til innmark hvis eneste hensikt er å ramme ferdselsretten kan altså være ulovlig etter friluftsløven § 13 første ledd og den generelle sjikaneregelen.

---

¹⁹⁷ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 39.

¹⁹⁸ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 3.1.

¹⁹⁹ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen...,” UIO 2005, side 10.

²⁰⁰ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 40, Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 61 og se punkt 4.3 om sjikaneregelen.

²⁰¹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 7.3.

²⁰² Stidommen, Rt 2005 side 805 (punkt 62) og Holmedommen, Rt. 2007 side 238 (punkt 83.)

Det avgjørende for om de overnevnte tiltak som omgjør utmark til innmark skal kunne rammes av friluftsløven § 13 første ledd om forbudet mot vanskeliggjøring av den tillatte ferdselen, må avgjøres etter en avveining mellom grunneierens og allmennhetens interesser.

4.7 Interesseavveiningen

Dersom grunneieren ved stengsler eller på annen måte vanskeliggjør den tillatte ferdsel etter friluftsløven, må hindringen fjernes ”med mindre det tjener hans berettigete interesser og ikke er til utilbørlig fortrengsel for almenhetens ferdsel,” jfr. andre del av friluftsløven § 13 første del. Det må altså foretas en interesseavveining for å kunne avgjøre om et stengsel er sjikanøst og ulovlig etter friluftsløven § 13 første ledd.

Interessevurderingen kan sies å være en begrensning av regelen om at stengsler som vanskeliggjør ferdsel er ulovlig, og er et villkår som er inntatt av hensynet til grunneierens forutberegnelighet og råderett over egen eiendom.²⁰³ Som vi har sett av drøftelsen ovenfor kan begrepet i friluftsløven § 13 første ledd ”på annen måte” ramme mange typer av tiltak og innretninger og interesseavveiningen kan dermed sies å innskrenke virkeområdet av bestemmelsen til kun å ramme de tilfeller som faktisk er sjikanøse og ulovlige. Det er også viktig å påpeke at kravene til ”berettigete interesser” og ”utilbørlig fortrengsel” må sees i sammenheng, man skal ut fra lovforarbeidene foreta en avveining mellom grunneierens og allmennhetens interesser for å finne ut av om et tiltak eller en innretning er sjikanøs og ulovlig etter bestemmelsen.²⁰⁴

---

²⁰³ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 35.

²⁰⁴ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 42-43 og Ot.prp. nr. 2 (1957) side 34-35.

Vurderingstema for uttrykket ”utilbørlig fortrengsel” i friluftsløven § 13 første ledd blir dermed ikke helt det samme som utilbørlighetsvurderingen ved utøvelsen av allemannsrettene.

4.7.1 Grunneierens berettigete interesser

Det er ikke alle grunneiers interesser som er av betydning for interesseavveiningen, det er bare grunneierens berettigete interesser som skal være beskyttelsesverdige. Hva som ligger i uttrykket ”berettigete interesser” må dermed avklares nærmere.

Formålet med forbudet mot sjikanøse stengsler i friluftsløven § 13 første ledd er å verne ferdselsretten mot hindringer som grunneieren ikke har en ”virkelig akseptabel interesse” i å ha stående.²⁰⁵ Med andre ord så skal uakseptable og uberettigete interesser ikke tas hensyn til i interesseavveiningen.²⁰⁶ Slike interesser vil være i strid med lovens formål jfr. friluftsløven § 1 og den ”generelle sjikaneregelen” hvis ”handling er rettstridig dersom den eneste hensikt er å skade andres rettigheter.”²⁰⁷

Eksempelvis kan nevnes at dersom grunneierens eneste eller hovedinteresse er å stenge allmennheten ute fra utmarksområder er det klart en interesse som ikke er berettiget eller akseptabel.²⁰⁸

Spørsmålet om grunneiers økonomiske interesser er en berettiget interesse i friluftsløvens forstand har vært gjenstand for vurdering i Høyesterett. I Furumoadommen hevdet grunneieren at allmennhetens ferdsel over strandeieendommen medførte en verdiforringelse

---

²⁰⁵ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 43-44 og Ot.prp. nr. 2 (1957) side 35.

²⁰⁶ Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen...,” UIO 2005, side 35.

²⁰⁷ Friluftsløvskomiteens innstilling (1954) side 61.

²⁰⁸ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 45.

av eiendommen og dermed var å anse som utilbørlig fortrengsel av hans interesser.²⁰⁹ Høyesterett uttalte i den anledning at økonomiske konsekvenser av om allmennheten har en ferdselsrett i privat utmark ikke kan føre til at utmark blir å anse som innmark, og dette taler for at grunneier heller ikke kan avskjære allmennhetens ferdsel i utmark på bakgrunn av økonomiske interesser.²¹⁰ Økonomiske interesser knyttet til eiendomsverdien vil etter dette ikke være en berettiget interesse og dermed ikke beskyttelsesverdig etter frilufsloven § 13 første ledd.

Som eksempel på berettiget interesse er det i lovforarbeidene nevnt ”gjerde for husdyr.”²¹¹ Uttrykket ”husdyr” taler for at det er kuer, sauer eller andre gårdsdyr på beite som lovgiverne har hatt i tanke. Hunder og katter vil etter en naturlig språkforståelse være ”kjæledyr” og ikke ”husdyr” og vil derfor i utgangspunktet ikke gi grunneieren en berettiget interesse i å ha gjerde.²¹²

Mer praktiske eksempel på berettiget interesse i frilufslovens forstand er dersom grunneier for eksempel setter opp et gjerde eller liknende stengsel foran en bratt skrent eller rundt et djupt juv fordi han ønsker å beskytte barn i familien eller andre fra å falle utenfor. Når interessen i å sette opp stengsler er å unngå ulykker er det klart at det er en berettiget interesse som er verneverdig.²¹³ Dersom en grunneier har individuelle behov for eksempel en rullestolbruker, kan det være en berettiget interesse å støpe opp plattinger i strandkanten for å muliggjøre adkomst til sjøen.²¹⁴ Slike interesser må antas å være verneverdige, men det kan oppstå komplikasjoner med eiendommer som er spesielt tilrettelagt etter individuelle behov dersom de skifter eier, så slike innretninger eller tiltak må antas å måtte

---

²⁰⁹ Kathrine tjensvoll, ”Rettstridig privatisering av strandsonen,” UIO 2005, side 36 og Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1174.

²¹⁰ Kathrine tjensvoll, ”Rettstridig privatisering av strandsonen,” UIO 2005, side 36.

²¹¹ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 35.

²¹² Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 46.

²¹³ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsler og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 46.

²¹⁴ Kathrine Tjensvoll, ”Rettstridig privatisering av strandsonen,” UIO 2005, side 36.

begrenses til det helt nødvendige. Også innretninger eller tiltak på eiendommen som vanskeliggjør ferdseien men som er satt opp til for eksempel vern mot sol og vind kan være berettigete interesser for grunneieren. Det finnes ikke støtte verken i ordlyden i friluftsløven § 13 første ledd eller i forarbeidene til å hevde at tiltak som gjør eiendommen trivligere og hyggeligere for eieren ikke er berettiget.²¹⁵ Setter man derimot ut innretninger eller opparbeider eiendommen med det formål å markere at området er privat, vil det selvfølgelig ikke være en berettiget interesse etter friluftsløvens standard og forholdet vil antakelig rammes av forbudet mot sjikanøse stengsler og den generelle sjikaneregelen.

Interesser som er "berettigete" for grunneier kan som nevnt være mange og ulike, men det vil variere hvor beskyttelsesverdige de ulike interessen er. Gjerder som er satt opp for å verne dyr og mennesker for ulykker er helt klart beskyttelsesverdige, mens for eksempel en stor vindskjerm på en solingsplass helt nede i strandkanten vil kunne anses som utilbørlig fortrengsel for allmenhetens ferdselsrett dersom den er plassert slik at den vanskeliggjør ferdseien betraktelig. Hensynet til allmenhetens ferdselsrett vil på denne måten beskyttes selv om en ikke stiller for strenge krav til hva som er en berettiget interesse.²¹⁶

4.7.2 Allmenhetens interesser

En hindring som vanskeliggjør ferdsel og som tjener grunneiers berettigete interesser vil ikke være tillatt dersom hindringen er "til utilbørlig fortrengsel for almenhetens ferdsel" jfr. andre del av friluftsløven § 13 første del. Hva som ligger i uttrykket "utilbørlig fortrengsel" må dermed vurderes opp mot grunneiers berettigete interesser i tiltaket.

Uttrykket "utilbørlig fortrengsel" er forholdvis kraftig i juridisk sammenheng og forutsetter en sterk grad urimelighet og det skal derfor i alminnelighet mye til før

---

²¹⁵ Cathrine Brekke, "Ferdseil, stengsler og byggeforbud i strandsonen," Oslo 2003, side 47-48.

²¹⁶ Cathrine Brekke, "Ferdseil, stengsler og byggeforbud i strandsonen," Oslo 2003, side 48.

grunneierens tiltak kan fordømmes som utilbørlig.²¹⁷ I lovforarbeidene går det fram at hindringer som tjener grunneiers berettigete interesser normalt må godtas dersom de ikke åpenbart går lengre enn nødvendig.²¹⁸ Av dette følger det at dersom hindringen er større enn nødvendig i forhold til de berettigete interesser vil hindringen være til utilbørlig fortrenghet for allmennhetens ferdsel og ulovlig jfr. frilufsloven § 13 første ledd.

I Furumoadommen vurderte Høyesterett om et gjerde i strandsonen utgjorde en større hindring enn nødvendig for grunneierens dyrehold. Grunneieren hevdet at gjerdet var satt opp for å holde hans dyr inngjerdet på eiendommen og samtidig holde dyr fra naboeiendommen vekk fra sin egen eiendom og derfor være en berettiget interesse etter frilufsloven § 13 første ledd. Høyesterett slo imidlertid fast at gjerdet ble ansett å gå lengre enn nødvendig for forsvarlig inngjerding av grunneierens dyr samt å holde dyr fra naboeiendommen vekk fra egen eiendom. Retten påpekte i dommen at: "...eierne av hensyn til sitt dyrehold vil kunne etablere stengsler som er slik utformet at det er mulig å holde dyrene på eiendommen samtidig som stegslet tilgodeser utøvelsen av ferdselsretten..."²¹⁹ Uttalelsen må forstås på den måten at dersom eieren for eksempel hadde satt inn en port eller på annen måte gjort det mulig å ferdes langs stranden til tross for gjerdet, ville ikke gjerdet vært til utilbørlig fortrenghet for allmennhetens ferdsel.²²⁰ På bakgrunn av at gjerdet ikke åpnet for den tillatte ferdsel gikk hindringen lenger enn nødvendig og var sjikanøst og ulovlig etter frilufsloven § 13 første ledd.

Et annet tilfelle fra rettspraksis er Strandsjikanedommen hvor en grunneier hadde sprengt bort deler av en sti som allmennheten benyttet over eiendommen og anlagt plen og frukttrær på det aktuelle området. Grunneieren hevdet at dette var en berettiget interesse for

---

²¹⁷ Kathrine Tjensvoll, "Rettstridig privatisering av strandsonen," UIO 2005, side 31 og Ot.prp. nr. 2 (1957) side 35.

²¹⁸ Ot.prp. nr. 2 (1957) side 35.

²¹⁹ Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1175.

²²⁰ Cathrine Brekke, "Ferdse, stengsler og byggeforbud i strandsonen," Oslo 2003, side 49 og Furumoadommen, Rt. 1998 s. 1164 på side 1175.

arbeidene var blitt gjort for å bedre tilgjengeligheten fra hytta og ned til en holme.²²¹ Retten kom på sin side fram til at: ”De arbeider som er foretatt går imidlertid langt utover det som har vært nødvendig for å tilrettelegge for en bedre adkomst.” Grunneierens interesse for å dyrke frukttrær og bedre adkomsten til holmen var i utgangspunktet berettigete tiltak, men tiltakene gikk i større grad enn nødvendig på bekostning av allmennhetens ferdselsrett.²²²

Ut fra disse dommene kan en trekke den slutning at dersom hindringene er større enn nødvendig i forhold til de berettigete interesser vil de være til utilbørlig fortrengsel for allmennheten og rammes av friluftsløven § 13 første ledd.

Friluftsløvens formålsparagraf vil også være med på å sette opp rammen for hva som er til utilbørlig fortrengsel for allmennhetens ferdsel, da formålet etter friluftsløven § 1 er blant annet å ”...sikre almenhetens rett til ferdsel, opphold m.v. i naturen.” Formålsparagrafen gir dermed en pekepinn på at det skal legges ekstra vekt på allmennhetens interesser i interesseavveiningen av hvilke tiltak som anses til utilbørlig fortrengsel for allmennhetens ferdsel og dermed blir å anse som ulovlige etter friluftsløven § 13 første ledd.²²³

Det er også viktig å bemerke at hindringer i strandsonen som tidligere ikke ble rammet av bestemmelsen enklere kan rammes i tider med politisk fokus på allmennhetens rett til et rikt friluftsliv og etter uttalelsene i Stidommen og Holmedommen om at grunneiere i strandsonen må tåle å få allmennheten tettere inn på seg enn det som gjelder hvor allmennhetens behov for ferdsel er mindre.²²⁴

---

²²¹ Strandsjikanedommen, Rg. 1995 side 1184.

²²² Martin Brox, ”Begrensninger i eiendomsretten i strandsonen...,” UIO 2005, side 37-38 og Strandsjikanedommen, Rg. 1995 side 1184.

²²³ Cathrine Brekke, ”Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen,” Oslo 2003, side 52.

²²⁴ Holmedommen, Rt. 2007 side 238 (punkt 83) og Stidommen, Rt. 2005 side 805 (punkt 62.)

4.8 Forbudsskilt

Friluftsløven § 13 andre ledd omhandler forbud mot å sette opp skilt eller plakater eller på annen måte kunngjøre at ferdsel eller bading er forbudt dersom dette ikke er korrekt.

Det vil ofte være nødvendig for grunneier for å hindre ulovlig ferdsel over innmark eller plantefelt å sette opp forbudsskilt mot ferdselen, og denne type skilt er ikke ulovlige etter friluftsløven § 13 andre ledd.²²⁵ Bestemmelsen rammer først og fremst grunneiere som setter opp skilt som gir uttrykk for et generelt forbud. Vanlige formuleringer som er ”all ferdsel forbudt,” ”privat eiendom,” ”bading forbudt,” ”ingen gjennomgang” og ”uvedkommende ingen adgang.” Slike skilt er sjikanøse og ulovlige iforhold til § 13 andre ledd dersom de ikke stemmer overens med den faktiske rettstilstanden.²²⁶

4.9 Kommunens uttalelse om tvilsspørsmål etter friluftsløven § 20

Friluftsløvens regler om de ulike allemannsrettene og forbud mot sjikanøse stengsler i strandsonen er i stor grad preget av skjønnmessige vurderinger og avveininger. Dette innebærer i praksis at det ofte vil bero på en konkret vurdering i det enkelte tilfellet om allmennheten har rett til å benytte et område eller om et stengsel er ulovlig. I de aller fleste tilfeller er det rimelig opplagt hva som er innmark og utmark, og hvor grensen for sjikanøse stengsler går hvis man bruker sunn fornuft og legger subjektive forhold til side.²²⁷

Friluftsløven § 20 gir anvisning på hvordan man kan få løst tvilsspørsmål, der det er ønskelig med en avklaring, også for fremtiden.

Etter friluftsløven § 20 har kommunen plikt til å uttale seg om forhold som om et område er anse som innmark eller utmark, om rasting/telting er tillatt om et stengsel eller skilt er ulovlig og lignende spørsmål. Det må presiseres at av § 20 følger kun en plikt for

---

²²⁵ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 32-33.

²²⁶ DN-Håndbok Nr. 14, ”Fjerning av ulovlige stengsler i strandsonen,” Trondheim 2000, side 32-33

²²⁷ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 9.4.

kommunen til å avgi en uttalelse, og uttalelsen er ikke gjenstand for klage. Imidlertid vil ofte slike uttalelser fra kommunen etter § 20 som regel bli lagt til grunn av partene i praksis, og dermed faktisk vil løse de fleste konflikter. Bestemmelsen gir således mulighet for raskt og lettvinnt å få en uttalelse som kan danne grunnlag for en minnelig ordning ved uenighet istedenfor å gå ”den lange veien” gjennom rettsapparatet.²²⁸

Kommunen skal altså som en utenforstående tredjepart gi en upartisk og autoritativ erklæring som begge parter kan forholde seg til, og nødvendigheten av bestemmelsen følger av den omfattende bruken av rettslige uttrykk som blir benyttet i frilufsloven. Uttrykk som ”hustomt,” ”utilbørlig fortrenghet,” og ”berettigete interesser” er gjenstand for tolkning, og kan være vanskelig å forstå uten særskilt juridisk innsikt. Tvil om hvordan frilufslovens regler skal forstås kan dermed forelegges kommunen.

Kommunen og andre offentlige organer har en plikt til å uttale seg om spørsmål av interesse for frilufslivet, som følger av den alminnelige veiledningsplikten etter lov 10. februar 1967 nr. 54 om forvaltningen § 11. Denne veiledningsplikten gjelder for alle de forvaltningsorganer som er tilagt myndighet etter frilufsloven.²²⁹

4.10 Oppsummering

Frilufsloven § 13 rammer både fysiske stengsler, psykiske stengsler og grunneiers forsøk på å gjøre om utmark til innmark. Privatisering av strandsonen gjennom ulike tiltak og utplassering av innretninger kan etter en samlet vurdering også rammes av forbudet mot vanskeliggjøring av den tillatte ferdsel. Det må foretas en avveining mellom grunneierens interesser og allmennhetens interesser for å avgjøre om hindringen rammes av forbudet. Dersom grunneiers interesse i hindringen ikke anses berettiget, eller berettiget interesse ikke anses verneverdig, vil innretningen kunne være til utilbørlig fortrenghet for allmennhetens ferdsel. Forbudsskilt kan også rammes av forbudet mot sjikanøse stengsler. Dersom det foreligger tvil om et forhold er i strid med loven kan de interesserte parter kreve en uttalelse vedrørende spørsmålet av kommunen.

---

²²⁸ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 9.4 og Ot.prp. nr. 2 (1957) side 37-38.

²²⁹ Miljøverndepartementets rundskriv T-6/97, punkt 9.4.

5 Avslutning

Denne avhandlingen har forsøkt å belyse hvilke rettigheter allmennheten har til ferdsel og opphold på annen manns grunn i strandsonen etter friluftslovens regler. Behovet for et rikt og omfangsrikt friluftsliv står sterkt på den politiske dagsorden, og som drøftelsen viser har allmennheten en rimelig omfattende rett til ferdsel og opphold i privat utmark så lenge slike friluftaktiviteter utøves hensynsfullt og varsomt. Den private eiendomsretten og retten til privatlivets fred står som et naturlig motsetningsforhold til allemannsretten, og disse hensyn er søkt løst ved at allemannsretten som hovedregel kun gjelder i utmark og at den ikke må være til utilbørlig fortrengsel for grunneier. Friluftslovens skjønnsmessige ordbruk for grensen mellom innmark og utmark og interesseavveiningen som må foretas for å finne ut om allmennheten er til utilbørlig fortrengsel for grunneier, er et vanskelig vurderingstema slik dagens regler er utformet. Det må foretas en konkret vurdering hvor man tar ferdselsretten som utgangspunkt. I nyere rettspraksis vedrørende temaet allemannsretten og konflikter i strandsonen, har høyesterett lagt betydelig vekt på momenter som at grunneiere i strandsonen må tåle å få allmennheten tettere inn på seg enn hva som gjelder for områder ellers, lokale forhold og konkurrerende bruk i det aktuelle området. Slik rettstilstanden er å forstå pr. dags dato, foreligger det kun en ferdselsrett og ingen oppholdsrett i utmarksområder dersom grunneier selv benytter slike strandområder aktivt, og de aller fleste strandområder vil kategoriseres som utmark hvor allmennheten fritt kan ferdes.

Avhandlingen har videre behandlet hva som omfattes av forbudet mot sjikanøse stengsler og forbudsskilt i strandsonen etter friluftsloven § 13. Regelen har vist seg sammen med den ulovfestede sjikanregelen å kunne ramme et nærmest utall ulike tiltak og innretninger både på land og i sjøen. Imidlertid også denne regelen er gjenstand for et vanskelig vurderingstema da det må foretas en konkret avveining mellom grunneierens og allmennhetens interesser for å kunne avgjøre om tiltaket eller innretningen er sjikanøst og ulovlig etter friluftsloven § 13. Grunneiers forsøk på omfattende privatisering av strandsonen og omgjøring av utmarksarealer til innmark kan etter en konkret helhetsvurdering også rammes av forbudet mot sjikanøse stengsler og være ulovlig.

Det er viktig å være klar over at vanligvis løser konfliktene seg i praksis, grunneiere aksepterer som regel allmennhetens friluftaktiviteter i strandsonen selv om omfanget av enkelte av aktivitetene kan være tvilsom, eller friluftsfolk aksepterer bortvisning selv om de synes den er uberettiget. Representanter for den enkelte kystkommune kan i slike tilfeller komme med uttalelser vedrørende om et område er å anse som innmark/utmark eller om et tiltak eller en innretning kan rammes av forbudet mot sjikanøse stengsler dersom de interesserte parter ønsker dette. Som nevnt innledningsvis har staten som hjelpeintervent bistått enkelte kommuner i omfattende rettssaker med allemannsretten og konflikter i strandsonen som tema, og Direktoratet for naturforvaltning har i de senere år blitt bevilget ekstra midler til juridisk fagpersonell som kan veilede den enkelte kystkommune dersom det oppstår konflikter.²³⁰ Slik utviklingen er i dag satses det på utvidelse av allmennhetens rett til et rikt og omfangsrikt friluftsliv. Staten og kommunene legger stadig ut nye arealer til friluftsområder for allmennheten ved oppkjøp av for eksempel forsvarseiendommer, fyrstasjoner og andre offentlig eiendommer og kystkommunene etablerer såkalte kyststier i strandsonen i samråd med grunneiere hvor allmennheten kan ferdes og utøve friluftaktiviteter slik at man best mulig kan tilfredstille de ulike interesser knyttet til strandsonen.²³¹

---

²³⁰ St.prp. nr. 1 (2005-2006) avsnitt 3.14.

²³¹ DN Håndbok nr. 27, "Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv," Trondheim 2006.

Litteraturliste

Lovregistre:

1902 Lov 22. mai 1902 nr. 10 om straff (straffeloven)
1957 Lov 28. juni 1957 nr. 16 om friluftslivet (frilftsloven)
1967 Lov 10. februar 1967 nr. 54 om forvaltningen (forvaltningsloven)
1970 Lov 19. juni 1970 nr. 63 om naturvern (naturvernloven)
1977 Lov 10. juni 1977 nr. 82 om motorferdsel (motorferdselloven)
1981 Lov 13. mars 1981 nr. 6 om forurensning (forurensningsloven)
1981 Lov 29. mai 1981 nr. 38 om vilt (viltloven)
1984 Lov 8. juni 1984 nr. 51 om havner og farvann m.v. (havneloven)
1985 Lov 14. juni 1985 nr. 77 om plan og bygning (pbl)
1994 Lov 24. juni 1994 nr. 38 om sjøfart (sjøloven)
1998 Lov 26. juni 1998 nr. 47 om fritids- og småbåter (småbåtloven)
2000 Lov 24. november 2000 nr. 82 om vannressurser (vrl)

For- og etterarbeider m.v:

Innstilling med utkast til Lov om friluftslivet m.v. avgitt september 1954 av friluftskomiteen
Ot.prp. nr. 2 (1957) Om lov om friluftslivet
NOU 1994: 12 Om Lov om vannressurser
Ot.prp. nr. 27 (1995-1996) Om lov om endringer i lov 28. juni 1957 nr. 16 om friluftslivet
Ot.prp. nr. 38 (1998-1999) Om lov om endringer i lov 26. juni 1998 nr. 47 om fritids- og småbåter
St.mld. nr. 43 (1998-1999) Om vern i kystsona
St.mld. nr. 39 (2000-2001) Om friluftsliv. Ein veg til høgare livskvalitet
St.prp. nr. 1 (2005-2006) avsnitt 3.14 Miljøverndepartementet.

Dommer:

RG. 1995 side 1184 (Strandsjikanedommen)

Rt. 1998 side 1164 (Furumoadommen)

Rt. 2005 side 805 (Stidommen)

Rt. 2007 side 238-A (Holmedommen)

Litteratur:

Backer, Inge Lorange. *Friluftsløven 28. juni 1957 nr. 16 – Norsk lovkommentar*. Oslo, 2006.

Brekke, Cathrine. *Ferdsl, stengsl og byggeforbud i strandsonen*, 20 vekttalls spesialoppgave skrevet ved Det juridiske fakultetet, Oslo 2003.

Brox, Martin. *Begrensinger i eiendomsretten i strandsonen etter friluftsløven og plan- og bygningsløven*, 30 vekttalls masteroppgave skrevet ved Det juridiske fakultetet. Oslo 2005.

Brox, Ottar. *Vår felles eiendom – Tar vi vare på allemannsretten?* 1. utg. Oslo, 2001.

Falkanger, Thor. *Allemannsrett: Noen perspektiver bakover og fremover*. Artikkel publisert i L&R 1999 side 170.

Falkanger, Thor. *Fast eiendoms rettsforhold*. 2. utg. Oslo, 1997.

Jensen, Chr L. *Friluftsløven av 28. juni 1957 med kommentarer*. Chr L. Jensen, Ivar Hole, Oslo, 1958.

Knoph, Ragnar. *Knophs oversikt over norges rett*. 11 utg, Oslo 1998.

Knoph, Ragnar. *"Hensiktens betydning for grensen mellom rett og urett,"* Kristiania 1921.

Rygg, Ola. *Rettigheter i strandsonen*. Artikkel publisert i L&R 1990 side 273.

Tjensvoll, Kathrine. *Rettstridig privatisering av strandsonen*, 30 vekttalls masteroppgave skrevet ved Det juridiske fakultetet. Oslo 2005.

Rundskriv m.v:

1997 Rundskriv T-6/97 *Om lov om friluftslivet av 28. juni 1957 nr. 16*, utgitt av Miljøverndepartementet.

2000 DN-Håndbok Nr. 14, *Fjerning av ulovlige stengsl i strandsonen*, Trondheim 2000.

2002 DN-Håndbok Nr. 20, *Juss i strandsonen*, Trondheim 2002.

2006 DN-Håndbok Nr. 27, *Naturvennlig tilrettelegging for friluftsliv*, Trondheim 2006.

Andre kilder:

Direktoratet for naturforvaltning sine hjemmesider

<http://www.dirnat.no>

Miljøverndepartementet sine hjemmesider

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/md.html>

Økokrim sine hjemmesider

<http://okokrim.no>

Norges Høyesterett sine hjemmesider:

http://www.domstol.no/DAtemplates/Section_8366.aspx

Lovdata sine hjemmesider:

<http://www.lovdata.no>

Caplex sine hjemmesider

<http://www.caplex.no>

Onlinemagasinet sine hjemmesider

<http://www.onlinemagasinet.no>